

EDWARD D. SAID

ΟΡΙΕΝΤΑΛΙΣΜΟΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: ΦΩΤΗΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

ΑΘΗΝΑ 1996

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I.

Σε μια επίσκεψή του στη Βηρυττό κατά τη διάρκεια του τρομερού εμφυλίου πολέμου του 1975-76, ένας Γάλλος δημοσιογράφος έγραψε με θλίψη ότι το κατεστραμμένο κέντρο της πόλης «θύμιζε κάποτε... την Ανατολή του Σατωμπριάν και του Νερβάλ». ¹ Είχε δίκιο τόσο προφά το μέρος, βέβαια, και ειδικά από τη σκοπιά ενός Ευρωπαίου. Η Ανατολή υπήρξε σχεδόν μια ευρωπαϊκή επινόηση, και από την αρχαιότητα στάθηκε πάντα ένας τόπος ρομαντισμού, εξωτικών πλασμάτων, κίχρατων αναμνήσεων και τοπίων, σημαντικών εμπειριών. Τώρα εξαφανίζεται με μια έννοια έχει ήδη εξαφανιστεί, η εποχή της έχει περάσει. Δυσκόλως κατανοείται ότι για τους ανθρώπους της Ανατολής κάτι σημαντικό από τη ζωή τους διακυβευόταν σε αυτή τη διαδικασία, ότι ακόμα και την εποχή του Σατωμπριάν και του Νερβάλ υπήρχαν άνθρωποι που ζούσαν εκεί, και ότι τώρα είναι αυτοί που υποφέρουν το κύριο ζήτημα για τον Ευρωπαίο επισκέπτη ήταν μια ευρωπαϊκή αναπαράσταση της Ανατολής και του πρόσφατου πεπρωμένου της, που και τα δύο είχαν μια προνομιακή δημόσια σημασία για το δημοσιογράφο και το γαλλικό αντικριστικό κοινό του.

Οι Αμερικανοί δεν νιώθουν ακριβώς έτσι σε σχέση με την Ανατολή, για τους οποίους αυτή συνηθέστερα υποδηλώνει, και κατά τρόπο πολύ διαφορετικό, την Άπω Ανατολή (κυρίως Κίνα και Ιαπωνία). Εν αντιθέσει με τους Αμερικανούς, οι Γάλλοι και οι Βρετανοί —και κάπως λιγότερο οι Γερμανοί, οι Ρώσοι, οι Ισπανοί, οι Πορτογάλοι, οι Ιταλοί και οι Ελβετοί— έχουν μια μακριά παράδοση αυτού που στο εξής θ' αποκαλέσω Οριενταλισμό,* έναν τρόπο να αντιλαμβάνονται την Ανατολή

* Ο όρος (orientalism, orientalisme) είναι κοινόχρηστος στην αγγλική και τη γαλλική σημαίνοντας κατά κύριο λόγο έναν συγκεκριμένο ακαδημαϊκό κλάδο. Διαλέξαμε να αποδώσουμε τον όρο αυτό στα ελληνικά ως Οριενταλισμός αντί του Ανατολισμός (που έχει ήδη εγγραφεί ως δίκομος όρος) για δύο βασικούς λόγους: πρώτον, χρειαζόμαστε μια ορολογική διάκριση ανάμεσα στο όνομα του συγκεκριμένου ακαδημαϊκού κλάδου και την περιγραφή ενός ευρύτερου ιδεολογικού και αισθητικού φαινομένου (που περιλαμβάνει και τον ακαδημαϊκό κλάδο) — γιατί αυτή ακριβώς είναι η χρήση του όρου από τον Said· δεύτερον, η ενσωμάτωση στα ελληνικά ενός ξενότροπου όρου (όπως, για παράδειγμα, λέμε, σοσιαλισμός, ιμπεριαλισμός) εξυπηρετεί

βασισμένον στην ιδιαίτερη θέση που κατέχει η Ανατολή μέσα στη δυτικοευρωπαϊκή εμπειρία. Η Ανατολή δεν είναι μόνο γειτονική με την Ευρώπη· είναι επίσης ο τόπος των μεγαλύτερων, των πλουσιότερων και αρχαιότερων αποικιών της Ευρώπης, η πηγή των πολιτισμών και των γλωσσών της, ο πολιτισμικός της ανταγωνιστής και μια από τις βαθύτερες και τις πιο έμμονες εικόνες της του 'Αλλου. Ακόμα, η Ανατολή έχει βοηθήσει στον προσδιορισμό της Ευρώπης (ή της Δύσης) ως αντιθετική της εικόνα, ιδέα, προσωπικότητα, εμπειρία. Όμως τίποτε από αυτή την Ανατολή δεν είναι απλώς φανταστικό. Η Ανατολή είναι ένα αναπόσπαστο τμήμα του ευρωπαϊκού υλικού πολιτισμού και κουλτούρας. Ο Ανατολισμός εκφράζει και αναπαριστά αυτό το τμήμα πολιτιστικά ή και ιδεολογικά ως μια μορφή λόγου υποστηριζόμενη από θεσμούς, λεξιλόγιο, διανόηση, εικονοποιία, επιστήμες, και ακόμη αποικιακές γραφειοκρατίες και αποικιακά ήθη. Αντίθετα, η αμερικανική κατανόηση της Ανατολής εμφανίζεται πολύ λιγότερο ακραία, αν και οι πρόσφατες ιαπωνικές, κορεατικές και ινδοκινεζικές μας εμπειρίες πρέπει αυτή τη στιγμή να δημιουργούν μια πιο αυστηρή, πιο ρεαλιστική «οριενταλική» συνείδηση. Επιπλέον, η τεράστια επέκταση του αμερικανικού πολιτικού και οικονομικού ρόλου στην Εγγύς Ανατολή (τη Μέση Ανατολή) απαιτούν σοβαρά την κατανόηση αυτής της Ανατολής.

Πρέπει να είναι σαφές στον αναγνώστη (και θα γίνει ακόμα σαφέστερο μέσω' από τις πολλές σελίδες που ακολουθούν) ότι υπό τον όρον Οριενταλισμός εννοώ αρκετά πράγματα, τα οποία κατά τη γνώμη μου είναι στενά αλληλοεξαρτώμενα. Ο πιο εύκολα αποδεκτός ορισμός του Οριενταλισμού είναι ο ακαδημαϊκός, και στην πραγματικότητα ο τίτλος χρησιμεύει ακόμη ως όνομα ενός ορισμένου αριθμού ακαδημαϊκών θεσμών. Καθένας ο οποίος διδάσκει, γράφει ή μελετά σχετικά με την Ανατολή —και αυτό ισχύει είτε αυτός είναι ανθρωπολόγος ή κοινωνιολόγος, είτε ιστορικός ή φιλόσοφος—, από ειδική ή γενική σκοπιά, είναι Οριενταλιστής, και αυτό το οποίο κάνει Οριενταλισμός. Σε σχέση με τις ανατολικές σπουδές ή γεωπολιτικές μελέτες,*

καλύτερα μια τέτοια χρήση επειδή δίνει αυτήν ακριβώς την αίσθηση του πραγματοποιημένου, της απολιθωμένης γλωσσικής σημασίας που αντιστέκεται στην ουσιαστική κατανόηση: εύκολα το καταλαβαίνει αυτό κανείς αν σκεφτεί τις συνδηλώσεις που μεταφέρουν αντίστοιχα, στην κοινή ελληνική χρήση τους, οι επιθετικοί προσδιορισμοί ανατολικός ή οριεντάλ. Χρησιμοποίησαμε λοιπόν άφοβα τον όρο και τις επιθετικές του μορφές, οριενταλιστικός ή οριενταλικός, για να διαχωρίσουμε αυστηρά τις ιδεολογικές από τις γεωγραφικές σημασίες.

* *Area Studies*. Εκπαιδευτικός όρος για διεπιστημονικές, θεωρητικές μελέτες επικεντρωμένες στους λαούς ενός καθορισμένου γεωγραφικού τομέα. Στην Αγγλία η *Σχολή Ανατολικών των Αφρικανικών Σπουδών* ιδρύθηκε το 1916 ως κέντρο γλωσσικής εκπαίδευσης αλλά μετά το 1945 επεκτάθηκε ώστε να καλύψει πολιτισμικές και κοινωνικές σπουδές. Στη μεταπολεμική περίοδο είδαμε τη γρήγορη ανάπτυξη άλλων τοπικά επικεντρωμένων σπουδών (π.χ. Σλαβικές σπουδές, Λατινοαμερικανικές σπουδές, Αφρικανικές σπουδές) στην Ευρώπη όσο και στις Η.Π.Α. [Σ.τ.Μ.]

είναι εύφημο ότι ο όρος Οριενταλισμός προτιμάται λιγότερο από τους σημερινούς ερευνητές, τόσο επειδή είναι πολύ γενικός και ασαφής όσο κι επειδή θυμίζει την αυταρχική διαχείριση της αποικιοκρατίας του δέκατου ένατου και των αρχών του εικοστού αιώνα. Πάντως βιβλία γράφονται και συνέδρια συγκαλούνται με κύριο άξονά τους την «Ανατολή», με βασική αίσθηση του Οριενταλιστή υπό το παλαιό ή το καινούργιο του ένδυμα. Τα κρισιμότερα είναι ότι ακόμη και αν δεν επιβιώνει στην παλαιά του μορφή, ο Οριενταλισμός τροφοδοτείται ακαδημαϊκά μέσα από ειδικούς κλάδους και επιστημονικές θέσεις σχετικά με την Ανατολή και το Ανατολικό.

Σχετική με αυτή την ακαδημαϊκή παράδοση, της οποίας οι τύχες, οι μεταστροφές, οι εξειδικεύσεις και οι αναμεταδόσεις συνιστούν εν μέρει το αντικείμενο αυτής της μελέτης, είναι και μια γενικότερη έννοια του Οριενταλισμού. Οριενταλισμός είναι ένας τρόπος σκέψης βασιζόμενος σε μια ιστολογική και επιστημολογική διάκριση που γίνεται μεταξύ «Ανατολής» και (τις περισσότερες φορές) «Δύσης». Έτσι ένας τεράστιος αριθμός συγγραφέων, ανάμεσα στους οποίους περιλαμβάνονται ποιητές, μυθιστοριογράφοι, φιλόσοφοι, πολιτικοί στοχαστές, οικονομολόγοι και επικριτές θεωρητές, έχουν αποδεχθεί τη θεμελιώδη διάκριση μεταξύ Ανατολής και Δύσης ως αφετηριακό σημείο για την επεξεργασία θεωριών, ετών, μυθιστορημάτων, κοινωνικών περιγραφών και πολιτικών επικριτήσεων αναφορικά με την Ανατολή, τους ανθρώπους της, τις συνηθειές, το «πνεύμα», το πεπρωμένο, κλπ. Σε αυτόν τον Οριενταλισμό μπορούν να βρουν τη θέση τους ο Αισχύλος, ας πούμε, και ο Βίκτωρ Ουγκώ, ο Ντάντε και ο Καρλ Μαρξ. Λίγο πιο κάτω σε αυτή την εισαγωγή θα ασχοληθώ με τα μεθοδολογικά προβλήματα που συναντάει καθώς σε ένα τόσο πλατιά οριζόμενο «πεδίο».

Η αλληλοτροφοδοσία μεταξύ της ακαδημαϊκής και της περισσότερο ή λιγότερο φαντασιακής σημασίας του Οριενταλισμού είναι αδιάκοπη, και από τα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα έχει υπάρξει μια αξιοσημείωτη, αρκετά κλονιστή —ίσως ακόμα και ρυθμιζόμενη— αλληλόδραση μεταξύ των δύο. Εδώ φτάνω στην τρίτη σημασία του Οριενταλισμού, η οποία είναι περισσότερο προσδιορισμένη υλικά και ιστορικά από τις άλλες δύο. Λαμβάνοντας χονδρικά ως αφετηρία τα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα, ο Οριενταλισμός μπορεί να συζητηθεί και ν' αναλυθεί ως ο συγκροτημένος θεσμός που ρυθμίζει τις σχέσεις με την Ανατολή — ρυθμίζει τις σχέσεις παράγοντας λόγους γύρω από αυτήν, εξουσιοδοτώντας απόψεις γι' αυτήν, περιγράφοντάς την, διδάσκοντάς την, αποικίζοντάς την και δικαιώνοντάς την: με λίγα λόγια, ο Οριενταλισμός είναι ένας δυτικός τρό-

πος για την κυριάρχηση, την ανασυγκρότηση και την άσκηση εξουσίας επί της Ανατολής. Βρήκα χρήσιμο να αξιοποιήσω εδώ την έννοια του λόγου (discours) του Μισέλ Φουκώ, όπως την έχει περιγράψει στην *Αρχαιολογία της Γνώσης* και στο *Επιβλέπειν και Τιμωρείν*, για να προσδιορίσω τον Οριενταλισμό. Ισχυρίζομαι ότι χωρίς να εξετάσει τον Οριενταλισμό ως λόγο δεν μπορεί κανείς να καταλάβει την τρομακτικά συστηματική πειθαρχία με την οποία η ευρωπαϊκή κουλτούρα κατόρθωσε να χειραγωγήσει —ή ακόμα και να παραγάγει— την Ανατολή πολιτικά, κοινωνιολογικά, στρατιωτικά, ιδεολογικά, επιστημονικά και φαντασιακά κατά τη μετά τον Διαφωτισμό περίοδο. Επιπλέον, πιστεύω πως ο Οριενταλισμός κατέλαβε μια τόσο δεσπόζουσα θέση ώστε καμία συγγραφή, σκέψη ή πράξη σχετικά με την Ανατολή δεν μπορούσε να ασκηθεί δίχως να λάβει υπόψιν της τα όρια που αυτός της έθετε. Εν συντομία, εξαιτίας του Οριενταλισμού η Ανατολή δεν υπήρξε (και δεν είναι) ένα ελεύθερο αντικείμενο σκέψης ή δράσης. Αυτό δεν σημαίνει πως ο Οριενταλισμός καθορίζει μονόπλευρα οτιδήποτε μπορεί να ειπωθεί σχετικά με την Ανατολή, αλλά πως είναι ολόκληρο το δίκτυο των συμφερόντων που αναπόφευκτα υποβαστάζει (και ως εκ τούτου πάντα εμπλέκεται σε) κάθε περίπτωση όπου τίθεται υπό ερώτησιν η ειδική οντότητα «Ανατολή». Το πως συμβαίνει αυτό είναι ακριβώς ό,τι αυτό το βιβλίο προσπαθεί να δείξει. Προσπαθεί ακόμη να δείξει πως η ευρωπαϊκή κουλτούρα κέρδισε τη δύναμη και την ταυτότητά της αντιπαρατιθέμενη προς την Ανατολή ως ένα είδος υποκατάστατου ή και υπόγειου εαυτού της.

Ιστορικά και πολιτιστικά υπάρχει ποσοτική όσο και ποιοτική διαφορά μεταξύ της γαλλοβρετανικής ανάμειξης στην Ανατολή και —μέχρι την περίοδο της αμερικανικής ανόδου μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο— της ανάμειξης οποιασδήποτε άλλης ευρωπαϊκής ή ατλαντικής δύναμης. Το να μιλάμε για Οριενταλισμό ως εκ τούτου σημαίνει ότι μιλάμε κυρίως, αν και όχι αποκλειστικά, για ένα βρετανικό και γαλλικό πολιτισμικό εγχείρημα, ένα σχέδιο του οποίου οι διαστάσεις απλώνονται σε τόσο ποικιλόμορφες περιοχές όσο και η ίδια η φαντασία, σε ολόκληρη την Ινδία και την Ανατολική Μεσόγειο, τα κείμενα της Βίβλου και τις βιβλικές χώρες, το εμπόριο των μπαχαρικών, τους αποικιακούς στρατούς και μια μακρά παράδοση αποικιακών κυβερνητών, ένα τεράστιο σώμα κειμένων, αναρίθμητους «ειδικούς» Οριενταλιστές, ένα ανατολικό προφεσοράτο, μια σύνθετη παράθεση «ανατολικών» ιδεών (ανατολικός δεσποτισμός, ανατολική χλιδή, ωμότητα, αισθησιασμός), πολλές ανατολίτικες σχέτες, φιλοσοφίες και δρόμους σοφίας εξημερωμένους για εντόπια ευρωπαϊκή χρήση— ο κατάλογος μπορεί να επεκταθεί λίγο πολύ ατελείωτα. Το σημείο που

Πρέπει να επιβεβαιωθεί είναι ότι ο Οριενταλισμός πηγάζει από μια ιδιαίτερη αντίληψη την οποία βιώνει η Βρετανία και η Γαλλία προς την Ανατολή, και μέχρι τον δέκατο ένατο αιώνα στην πραγματικότητα σήμαινε απλώς την Βόρεια και τις χώρες της Βίβλου. Από τις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα μέχρι τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου η Βρετανία και η Γαλλία κυριαρχούσαν στην Ανατολή και στον Οριενταλισμό· από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η Αμερική κυριάρχησε στην Ανατολή, και την προσηύχθη όπως άλλοτε η Βρετανία και η Γαλλία. Από αυτή την εγγύτητα, η δυναμική της οποίας είναι τρομερά παραγωγική ακόμα και όταν δείχνει πόδια την υπεροχή ισχύος της Δύσης, βγαίνει και το μεγαλύτερο σώμα των κειμένων που αποκαλώ Οριενταλισμό.

Πρέπει να ειπωθεί εξ αρχής ότι παρά τον μεγάλο αριθμό των βιβλίων και των συγγραφέων που εξετάζω εδώ, υπάρχει ένας πολύ μεγαλύτερος αριθμός των οποίων απλώς άφησα απέξω. Το επιχείρημά μου ωστόσο δεν εξαρτάται ούτε από έναν εξαντλητικό κατάλογο κειμένων που πραγματεύονται την Ανατολή ούτε από ένα σαφώς καθορισμένο σύνολο κειμένων, συγγραφέων και ιδεών τα οποία από κοινού απαρτίζουν τον κανόνα του Οριενταλισμού. Βασίστηκα αντιθέτως σε μια εναλλακτική μεθοδολογική επιλογή —ραχοκοκαλιά της οποίας είναι με μια έννοια το σύνολο των ιστορικών γενικεύσεων που έχω ήδη κάνει σε αυτή την Εισαγωγή— και αυτή θα ήθελα τώρα να συζητήσω πιο λεπτομερειακά.

II.

Ξεκίνησα με την υπόθεση ότι η Ανατολή δεν είναι ένα εμμενές γεγονός της φύσης. Δεν υπάρχει απλώς εκεί, όπως άλλωστε ούτε και η Δύση. Πρέπει να πάρουμε σοβαρά τη σπουδαία παρατήρηση του Vico ότι οι άνθρωποι φτιάχνουν την ιστορία τους, ότι το μόνο που μπορούν να φτιάξουν είναι αυτό που οι ίδιοι φτιάχνουν, και να την επεκτείνουμε στη γεωγραφία: αφού τόσο γεωγραφικές όσο και πολιτισμικές οντότητες —για να μη μιλήσουμε για ιστορικές— όπως τόποι, περιοχές, γεωγραφικά τμήματά του είδους «Ανατολή» και «Δύση», είναι ανθρώπινα δημιουργήματα. Κατά συνέπεια, όπως και η ίδια η Δύση, η Ανατολή είναι μια ιδέα η οποία έχει ιστορία και μια παράδοση σκέψης, εικονοποιίας και λογοποιίας που της παρέχουν την πραγματικότητα και την παρουσία της απέναντι στη Δύση. Έτσι οι δύο αυτές γεωγραφικές οντότητες υποστηρίζουν και σε κάποιο βαθμό κατοπτρίζουν η μία την άλλη.

Διψώνοντας κάτι τέτοιο, βέβαια, πρέπει κανείς να προσθέσει ορισμέ-

νες επιφυλάξεις. Κατ' αρχήν, θα ήταν λάθος να συμπεράνουμε ότι η Ανατολή ήταν ουσιωδώς μια ιδέα, ή μια κατασκευή δίχως αντίστοιχη πραγματικότητα. Όταν ο Ντισραέλι έγραφε στη νουβέλα του *Τανκρέδος* πως η Ανατολή ήταν μια σταδιοδρομία, εννοούσε ότι πολλοί δυτικοί νέοι θα ανακάλυπταν πως το ενδιαφέρον τους για την Ανατολή ήταν ένα πάθος που θα ανάλωνε ολόκληρη τη ζωή τους· δεν θα έπρεπε να ερμηνευθεί σαν να έλεγε πως η Ανατολή ήταν μόνο μια σταδιοδρομία για τους Δυτικούς. Υπήρξαν —και υπάρχουν— κουλτούρες και έθνη που ο τόπος τους είναι στην Ανατολή, και οι ζωές τους, οι ιστορίες τους και τα ήθη τους έχουν μια ωμή πραγματικότητα καταφανώς ισχυρότερη απ' οτιδήποτε μπορεί να ειπωθεί γι' αυτά στη Δύση. Σχετικά μ' ένα τέτοιο γεγονός αυτή η μελέτη του Οριενταλισμού έχει ελάχιστα να πει, εκτός από το να το αναγνωρίζει σιωπηρά. Αλλά το φαινόμενο του Οριενταλισμού όπως το μελετώ εδώ αφορά κυρίως, όχι την πιθανή αντιστοιχία μεταξύ Οριενταλισμού και Ανατολής, αλλά την εσωτερική συνοχή του Οριενταλισμού και των ιδεών του για την Ανατολή (η Ανατολή ως σταδιοδρομία) παρόλες τις, ή πέρα από, κάθε αντιστοιχία ή έλλειψη αντιστοιχίας με οποιαδήποτε υπαρκτή Ανατολή. Το ουσιώδες για μένα είναι ότι η πρόταση του Ντισραέλι αναφέρεται κυρίως σε αυτή την τεχνητή συνεκτικότητα, τον ρυθμισμένο σχηματισμό των ιδεών ως το προϋπάρχον πράγμα σχετικά με την Ανατολή, και όχι στο απλό είναι της, όπως εκφράζεται στη φράση του Wallace Stevens.

Μια δεύτερη επιφύλαξη αφορά στο ότι οι ιδέες, οι κουλτούρες και οι ιστορίες δεν μπορούν να κατανοηθούν ή να μελετηθούν σοβαρά ανεξαρτήτως από την ισχύ τους, ή ακριβέστερα, τους σχηματισμούς ισχύος που τις στηρίζουν, οι οποίοι πρέπει να μελετώνται παράλληλα. Θα ήταν υποκριτικό να πιστέψουμε πως η Ανατολή δημιουργήθηκε —ή, όπως προτιμώ, «οριενταλοποιήθηκε»— απλώς σαν αναγκαιότητα της φαντασίας. Η σχέση μεταξύ Δύσης και Ανατολής είναι σχέση εξουσίας, κυριαρχησης, σχέση περίπλοκης ηγεμονίας σε ποικίλους βαθμούς, και αυτό δηλώνεται με αρκετή ακρίβεια στον τίτλο του κλασικού έργου του K. M. Panikkar, *Ασία και Δυτική Κυριαρχία*.² Η Ανατολή οριενταλοποιήθηκε όχι μόνον επειδή βρέθηκε να είναι «οριενταλική» με όλους αυτούς τους τρόπους που θεωρούνται κοινότοποι για τον μέσο Ευρωπαίο του δέκατου ένατου αιώνα, αλλά επειδή μπορούσε να γίνει —πράγμα που σημαίνει, υποχρεώθηκε να γίνει— οριενταλική. Λίγοι θα συμφωνούσαν, για παράδειγμα, στο πως η συνέντευξη του Φλωμπέρ με μια Αιγύπτια πόρνη γέννησε ένα εξαιρετικά δημοφιλές πρότυπο της Ανατολίτισσας· εκείνη δεν μίλησε ποτέ για τον εαυτό της, ποτέ δεν παρουσίασε τα αισθήματά

της, την εικόνα της, την ιστορία της. Αυτός μίλησε και την αναπαρέστησε. Ήταν ξένος, σχετικά πλούσιος, αρσενικός, και αυτά συνιστούν ιστορικά δεδομένα κυριαρχίας τα οποία του επέτρεψαν όχι μόνο ν' αποκτήσει σωματικά την Κιουτσούκ Χανούμ αλλά και να μιλήσει γι' αυτήν και να πει στους αναγνώστες του κατά ποιον τρόπο ήταν «τυπική Ανατολίτισσα». Αποψή μου είναι ότι η θέση ισχύος του Φλωμπέρ απέναντι στην Κιουτσούκ Χανούμ δεν αποτελούσε μια μεμονωμένη περίπτωση. Κάλιστα εκπροσωπεί το γενικό πρότυπο ισχύος ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση, και τον λόγο για την Ανατολή που αυτή η σχέση εγκαθιδρύει.

Αυτό μας οδηγεί σε μια τρίτη επιφύλαξη. Δεν πρέπει κανείς να υποθέσει ότι η δομή του Οριενταλισμού δεν είναι παρά ένα σύνολο ψεμάτων και μύθων που, αν έπρεπε να ειπωθεί η αλήθεια γι' αυτούς, απλώς θα εφημερίζονταν. Προσωπικά πιστεύω πως ο Οριενταλισμός έχει πολύ μεγαλύτερη αξία ως σημείο της ευρωπαϊκής κυριαρχίας πάνω στην Ανατολή απ' ό,τι ως λόγος αλήθειας σχετικά με την Ανατολή (το οποίο ο ίδιος, στην ακαδημαϊκή ή λόγια μορφή του, αξιώνει να είναι). Πάντως, σκεπτόμενοι πρέπει να σεβαστούμε και να προσπαθήσουμε να συλλάβουμε είναι η απόλυτα συγκεντρωμένη ισχύς του οριενταλικού λόγου, οι στενοί που δεσμοί με τους κοινωνιοοικονομικούς και πολιτικούς θεσμούς οι οποίοι τον εγκαθιδρύουν, και η τρομερή του ανθεκτικότητα. Τελικά, ένα σύστημα ιδεών που μπορεί να παραμένει αναλλοίωτο ως διδακτικά μεταβιβαζόμενη σοφία (σε ακαδημίες, βιβλία, συνέδρια, πανεπιστήμια, ινστιτούτα εξωτερικών υποθέσεων) από την εποχή του Ερνέστ Ρενάν στα μέσα της δεκαετίας του 1840 μέχρι σήμερα στις Ηνωμένες Πολιτείες, πρέπει να είναι κάτι πιο ισχυρό από μιαν απλή συλλογή ψεμάτων. Ο Οριενταλισμός, λοιπόν, δεν είναι μια ευρωπαϊκή αεροφαντασία σχετικά με την Ανατολή, αλλά ένα δημιουργημένο σώμα θεωρίας και πρακτικής στο οποίο, για πολλές γενιές, έχουν γίνει σοβαρές υλικές επενδύσεις. Αυτή η συνεχής επένδυση έκανε τον Οριενταλισμό, ως σύστημα γνώσης σχετικά με την Ανατολή, ένα αποδεκτό πλέγμα μέσω του οποίου διηθείται η Ανατολή για τη δυτική συνείδηση, και ταυτόχρονα πολλαπλασίασε —στην πραγματικότητα έκανε για πρώτη φορά παραγωγικές— τις προτάσεις που από τον Οριενταλισμό διαχέονται διαποτίζοντας την ευρύτερη κουλτούρα.

Ο Γκράμσι έχει κάνει τη χρήσιμη αναλυτική διάκριση μεταξύ κοινωνίας των πολιτών και πολιτικής κοινωνίας, σύμφωνα με την οποία η πρώτη συγκροτείται από εθελούσιους (ή τουλάχιστον ορθολογικούς και μη καταναγκαστικούς) οργανισμούς όπως σχολεία, οικογένειες και σωματεία, ενώ η τελευταία από κρατικούς θεσμούς (στρατός, αστυνομία,

διοικητική γραφειοκρατία) των οποίων ο ρόλος στην πολιτική ζωή είναι η άμεση κυριαρχία. Η κουλτούρα, βέβαια, εμφανίζεται ενεργή μέσα στην κοινωνία των πολιτών, όπου η επιρροή των ιδεών, των θεσμών και των άλλων προσώπων ασκείται όχι μέσω καταναγκασμού αλλά μέσω αυτού που ο Γκράμσι αποκαλεί συναίνεση. Σε μια μη ολοκληρωτική κοινωνία ορισμένες πολιτισμικές μορφές υπερισχύουν άλλων, όπως ακριβώς ορισμένες ιδέες ασκούν μεγαλύτερη επιρροή απ' ό,τι άλλες· η μορφή αυτή της πολιτισμικής επικράτησης είναι αυτό που ο Γκράμσι ονομάζει ηγεμονία, μια έννοια απαραίτητη για την κατανόηση της πολιτιστικής ζωής στη βιομηχανική Δύση. Είναι η ηγεμονία, ή μάλλον τα αποτελέσματα της εν δράσει ηγεμονίας, εκείνα που δίνουν στον Οριενταλισμό την ανθεκτικότητα και την ισχύ για την οποία μίλησα προηγουμένως. Ο Οριενταλισμός ποτέ δεν βρίσκεται μακριά από αυτό που ο Denis Hey έχει αποκαλέσει ιδέα της Ευρώπης,³ μια συλλογική έννοια που ορίζει «εμάς» τους Ευρωπαίους κατ' αντίθεση προς όλους «εκείνους» τους μη Ευρωπαίους, και στην πραγματικότητα μπορεί να υποστηριχθεί ότι το μείζον συστατικό της ευρωπαϊκής κουλτούρας είναι ό,τι ακριβώς έκανε αυτή την κουλτούρα ηγεμονική τόσο εντός όσο και εκτός της Ευρώπης: η ιδέα της ευρωπαϊκής ταυτότητας ως ανώτερης σε σύγκριση με όλους τους μη ευρωπαϊκούς λαούς και κουλτούρες. Υπάρχει επιπροσθέτως η ηγεμονία των ευρωπαϊκών ιδεών σχετικά με την Ανατολή, που ενισχύει με τη σειρά της την ευρωπαϊκή ανωτερότητα έναντι της Ανατολής, καταπατώντας τη δυνατότητα ένας πιο ανεξάρτητος ή πιο σκεπτικιστής στοχαστής να έχει μια διαφορετική άποψη στο θέμα.

Κατά τρόπο αρκετά σταθερό, η στρατηγική του Οριενταλισμού βασίζεται σε αυτή την εύκαμπτη θέσει ανωτερότητα, η οποία εισάγει τον δυτικό σε μια ολόκληρη σειρά σχέσεων με την Ανατολή δίχως να παύει ποτέ να έχει το πάνω χέρι. Και πώς θα μπορούσε να είναι αλλιώς, ιδίως κατά την περίοδο της εκπληκτικής ευρωπαϊκής ανόδου από την Αναγέννηση μέχρι σήμερα; Ο επιστήμονας, ο λόγιος, ο ιεραπόστολος, ο έμπορος ή ο στρατιωτικός βρισκόταν στην Ανατολή, ή μπορούσε να σκέφτεται γι' αυτήν, για τον απλό λόγο ότι μπορούσε να βρίσκεται εκεί, ή να την σκέφτεται, με ελάχιστη αντίσταση από τη μεριά της Ανατολής. Υπό τον γενικό τίτλο μιας γνώσης της Ανατολής και κάτω από την ομπρέλα της δυτικής ηγεμονίας στην Ανατολή την περίοδο από τα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα, αναδύθηκε μία σύνθετη Ανατολή κατάλληλη για μελέτη στις ακαδημίες, για επίδειξη στα μουσεία, για ανασχεδιασμό στα αποικιακά γραφεία, για θεωρητική απεικόνιση στις ανθρωπολογικές, γλωσσολογικές, βιολογικές, φυλετικές και ιστορικές θέσεις για το ανθρώπινο

είδος και τον κόσμο, για παράδειγμα στις οικονομικές και κοινωνιολογικές θεωρίες της ανάπτυξης, της επανάστασης, της πολιτιστικής φυσιογνωμίας, του εθνικού ή θρησκευτικού χαρακτήρα. Επιπλέον, η φανταστική εξέταση των πραγμάτων ανατολικού ύφους βασίστηκε περισσότερο ή λιγότερο αποκλειστικά σε μια κυριαρχούσα δυτική συνείδηση από την αδιαμφισβήτητη κεντρικότητα της οποίας αναδύθηκε ένας κόσμος της Ανατολής, κυβερνώμενος σύμφωνα με μια εξονυχιστική λογική όχι μόνο από την εμπειρική πραγματικότητα, αλλά από μια δέσμη επιθυμιών, απωθήσεων, επενδύσεων και προβολών. Αν μπορούμε να φέρουμε ως παράδειγμα τα μεγάλα έργα της οριενταλικής φιλολογίας όπως η *Αραβική Χρηστομάθεια* του Silvestre de Sacy ή η *Επισκόπηση των Τρόπων και των Ηθών των Σύγχρονων Αιγυπτίων* του Edward William Lane, θα πρέπει επίσης να παρατηρήσουμε ότι οι ρατσιστικές ιδέες του Renan και του Γχομπινώ προέρχονται από την ίδια παρόρμηση, όπως άλλωστε και πολλές βικτωριανές πορνογραφικές νουβέλες (βλέπε την ανάλυση από τον Steven Marcus του «Φιλήδону Τούρκου»⁴).

Και όμως, πρέπει συνέχεια να διερωτάται κανείς αν αυτό που τον ενδιαφέρει στον Οριενταλισμό είναι η γενική ομάδα των ιδεών που παραβιάζουν το εμπειρικό υλικό —για τις οποίες ποιος θα μπορούσε ν' αρνηθεί ότι εξακοντίστηκαν μές' από δόγματα της ευρωπαϊκής ανωτερότητας, διάφορες μορφές ρατσισμού, ιμπεριαλισμού και τα παρόμοια, δογματικές απόψεις του «ανατολίτικου» ως ιδεώδους και αμετετάτρεπτης αφαίρεσης;— ή τα πολύ πιο διαφοροποιημένα έργα τα γραμμένα από αμέτρητους ξεχωριστούς συγγραφείς, τους οποίους θα μπορούσε κανείς να εκλάβει ως παραδείγματα που καταπιάνονται με την Ανατολή. Κατά μια έννοια και οι δύο αυτές προοπτικές, η γενική και η ειδική, αφορούν το ίδιο υλικό: και στις δύο περιπτώσεις θα έπρεπε ν' ασχοληθεί κανείς με πρωτοπόρους του πεδίου όπως ο William Jones, με μεγάλους καλλιτέχνες όπως ο Νερβάλ ή ο Φλωμπέρ. Και γιατί να μη μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε μαζί και τις δύο προοπτικές, ή τη μία μετά την άλλη; Δεν υπάρχει εδώ ένας καταφανής κίνδυνος παραμόρφωσης (του είδους ακριβώς προς το οποίο τείνει ο ακαδημαϊκός Οριενταλισμός) αν μένει συστηματικά κανείς είτε σε ένα πολύ γενικό είτε σε ένα πολύ ειδικό επίπεδο περιγραφής;

Τα δύο πράγματα που φοβάμαι είναι η παραμόρφωση και η ανακρίβεια, ή μάλλον το είδος της ανακρίβειας που παράγεται από μια πολύ δογματική γενίκευση και από μια πολύ θετικιστική επικέντρωση στο επιμέρους. Προσπαθώντας να ασχοληθώ μ' αυτά τα προβλήματα αντιμετώπισα τρεις κύριες όψεις της σύγχρονης μου πραγματικότητας οι οποίες

μου φαίνεται πως δείχνουν το δρόμο της διαφυγής από μεθοδολογικές δυσκολίες του είδους που ανέφερα, δυσκολίες που θα μπορούσαν να εξαναγκάσουν κάποιον, στην πρώτη περίπτωση, να γράψει μία σκληρή πολεμική σ' ένα τόσο απαράδεκτα γενικό επίπεδο περιγραφής που δεν θα άξιζε τον κόπο, ή, στη δεύτερη περίπτωση, να γράψει τόσο λεπτομερειακές και εξειδικευμένες σειρές αναλύσεων ώστε να χάσει τη γενική άποψη των δυνάμεων που διατρέχουν το πεδίο, δίνοντάς του την ειδική του ισχύ. Πώς τότε να αναγνωρίσει κανείς την ατομική περίπτωση και πώς να τη συμφιλιώσει με το ευφές, και σε καμία περίπτωση παθητικό ή απλώς δεσποτικό, γενικό και ηγεμονικό πλαίσιο;

III.

Αναφέρθηκα σε τρεις όψεις της σύγχρονης μου πραγματικότητας: πρέπει τώρα να τις εξηγήσω και να τις συζητήσω εν συντομία, ώστε να φανεί ο τρόπος που οδηγήθηκα σε μια συγκεκριμένη πορεία έρευνας και γραψίματος.

1. *Η διάκριση μεταξύ καθαρής και πολιτικής γνώσης.* Είναι εύκολο να υποστηρίξει κανείς ότι η γνώση για τον Σαίξπηρ ή τον Wordsworth δεν είναι πολιτική ενώ η γνώση για τη σύγχρονη Κίνα ή τη Σοβιετική Ένωση είναι. Ο δικός μου τυπικός και επαγγελματικός χαρακτηρισμός είναι αυτός του «ουμανιστή» [φιλολόγου], τίτλος που υποδηλώνει τις λεγόμενες ανθρωπιστικές σπουδές ως πεδίο μου και ως εκ τούτου την ελάχιστη πιθανότητα να παρεισφρύσει οτιδήποτε το πολιτικό σε ό,τι εγώ κάνω σε αυτό το πεδίο. Βέβαια, όλες αυτές οι ετικέτες και οι όροι όπως τους χρησιμοποιώ εδώ είναι αρκετά αδιευκρίνιστοι, αλλά η γενική αλήθεια αυτού που προσπαθώ να δείξω, πιστεύω, ισχύει σε μεγάλο βαθμό. Ένας λόγος για να πιστεύουμε ότι ένας ουμανιστής που γράφει για τον Wordsworth, ή ένας εκδότης που ειδικεύεται στον Keats δεν εμπλέκονται σε τίποτε το πολιτικό είναι ότι αυτό που κάνουν μας φαίνεται ότι δεν έχει καμία άμεση πολιτική επίδραση στην πραγματικότητα, με την κοινή έννοια του όρου. Ένας ερευνητής του οποίου το πεδίο είναι η σοβιετική οικονομία εργάζεται σε μια εξαιρετικά φορτισμένη περιοχή όπου υπάρχει μεγάλο κυβερνητικό ενδιαφέρον, κι εκείνο που θα παράγει υπό μορφή μελετών ή προτάσεων θα παραληφθεί από τους διαμορφωτές της πολιτικής, τους κυβερνητικούς αξιωματούχους, τους οικονομολόγους του κράτους, τις υπηρεσίες πληροφοριών. Η διάκριση μεταξύ «ουμανιστών»

και προκύπτει πως το έργο τους έχει πολιτικές συνέπειες, ή πολιτική σημασία μπορεί να διευρυνθεί ακόμα περισσότερο υποστηρίζοντας ότι οι ιδεολογικές απόψεις των πρώτων είναι εντελώς περιστασιακής σημασίας και την πολιτική (μολονότι ενδέχεται να έχουν μεγάλη σημασία για τους περιβάλλοντες τους στον τομέα, οι οποίοι μπορεί να αντιτίθενται στο στασιμισμό τους ή στον ρασισμό τους ή στον πολύ χαλαρό φιλελευθερισμό τους) ενώ η ιδεολογία των τελευταίων διαπλέκεται άμεσα με το υλικό τους —στην πραγματικότητα, η οικονομία, η πολιτική και η κοινωνιολογία— και σύγχρονο πανεπιστήμιο είναι ιδεολογικές επιστήμες— και ως αποτέλεσμα θεωρείται δεδομένο πως είναι «πολιτικές».

Έτσι η καθοριστική γενική εντύπωση για το μεγαλύτερο μέρος της γνώσης που παράγεται στη σύγχρονη Δύση (κι εδώ μιλάω κυρίως για τις Ηνωμένες Πολιτείες) είναι ότι δεν είναι πολιτική, πράγμα που σημαίνει λόγια, ακαδημαϊκή, αμερόληπτη, υπεράνω δεσμεύσεων ή μικρο-οικονομικών προκαταλήψεων. Θεωρητικά μπορεί να μην έχει καμία αντίθεση απέναντι σε μια τέτοια φιλοδοξία, αλλά στην πράξη η αντίθεση είναι πολύ πιο προβληματική. Κανείς ως τώρα δεν έχει εφεύρει μια μέθοδο που να αποσπά τον λόγιο μελετητή από τις περιστάσεις της ζωής, από το γεγονός ότι ανήκει (συνειδητά ή ασυνειδητά) σε μια τάξη, ότι έχει ένα σύνολο πεποιθήσεων, μια κοινωνική θέση, ή από την απροκαταγάρρα του ως μέλους μιας κοινωνίας. Αυτά παραμένουν κάτω απ' αυτότητα κάνει επαγγελματικά, ακόμα και όταν η έρευνά του και η απεικόνιστά της προσπαθούν να φτάσουν σε ένα επίπεδο σχετικής ανεξαρτησίας από τα εμπόδια και τους περιορισμούς της ωμής, καθημερινής πραγματικότητας. Γιατί όντως η γνώση είναι ένα πράγμα λιγότερο, και ως περισσότερο, μεροληπτικό απ' ό,τι το ίδιο το υποκείμενο (με τις απόψεις της ζωής του που το δεσμεύουν και το αποσπούν) το οποίο την παράγει. Όμως και αυτή η γνώση δεν είναι αυτομάτως μη πολιτική.

Τι να οι λογοτεχνικές ή οι κλασικές φιλολογικές συζητήσεις είναι ανεξάρτες από —ή περιέχουν άμεσες— πολιτικές σημασίες είναι μια πολύ μεγάλη συζήτηση την οποία προσπάθησα να κάνω αρκετά λεπτομερώς αλλού.⁵ Εκείνο που μ' ενδιαφέρει εδώ είναι να υποδείξω το πως η γενική φιλελεύθερη συναίνεση ότι η «αληθινή» γνώση είναι θεμελιωδώς μη πολιτική (και αντιστρόφως, ότι η απροκάλυπτα πολιτική γνώση δεν είναι «αληθινή» γνώση) συσκοτίζει τις περιπέλοκα αν και αβυσσινώς αφηρημένες συνθήκες υπό τις οποίες παράγεται η γνώση. Έτσι δεν βοηθάει να το καταλάβει κανείς αυτό σήμερα που το επίθετο «πολιτικό» χρησιμοποιείται για ν' απαξιώσει οποιοδήποτε έργο τολμά να περιφύσει το πρωτόκολλο της υποτιθέμενα υπερπολιτικής αντικει-

μενικότητας. Μπορούμε να πούμε, κατ' αρχήν, ότι η κοινωνία των πολιτών αναγνωρίζει κάποια διαβάθμιση πολιτικής σημασίας στα διάφορα πεδία της γνώσης. Ως ένα σημείο η πολιτική σημασία που αποδίδεται σε ένα πεδίο σχετίζεται με την πιθανότητα να μεταφραστεί αυτό άμεσα σε οικονομικούς όρους· αλλά πολύ περισσότερο η πολιτική σημασία είναι σχετική με το πόσο κοντά βρίσκεται ένα πεδίο σε εξακριβώσιμες πηγές εξουσίας στην πολιτική κοινωνία. Έτσι, μια μελέτη του μακροπρόθεσμου σοβιετικού δυναμικού σε ενέργεια και των επιπτώσεών του στην πολεμική ικανότητα το πιθανότερο είναι να επιτροπεύεται από το Υπουργείο Αμύνης, και ως εκ τούτου να προσλαμβάνει ένα κύρος ασύγκριτο με αυτό μιας μελέτης των πρώιμων διηγημάτων του Τολστόι που μπορεί να χρηματοδοτούνται εν μέρει από άλλον κρατικό οργανισμό. Όμως και οι δύο μελέτες ανήκουν σε αυτό που η κοινωνία των πολιτών αναγνωρίζει ως κοινό πεδίο, τις Ρωσικές σπουδές, παρόλο που η μία μπορεί να διεκπεραιωθεί από έναν συντηρητικό οικονομολόγο, και η άλλη από έναν ριζοσπάστη ιστορικό της λογοτεχνίας. Το ουσιώδες εδώ είναι ότι αυτή η «Ρωσία» ως γενικό αντικείμενο μελέτης έχει μια πολιτική προτεραιότητα απέναντι σε λεπτότερες διακρίσεις όπως «οικονομική ιστορία» και «ιστορία της λογοτεχνίας», επειδή η πολιτική κοινωνία με τη γραμμισιανή έννοια διαπερνάει περιοχές της κοινωνίας των πολιτών όπως η ακαδημία και τις διαποτίζει με σημασίες που ενδιαφέρουν άμεσα αυτήν.

Δεν θα ήθελα να τα συμπίεσω όλ' αυτά περισσότερο σ' ένα γενικότερο θεωρητικό επίπεδο: μου φαίνεται πως η σημασία και η αξιολογία της προσπάθειάς μου μπορούν να δειχθούν αν γίνω περισσότερο συγκεκριμένος, με τον τρόπο, για παράδειγμα, που ο Noam Chomsky έχει μελετήσει την οργανική σύνδεση ανάμεσα στον πόλεμο του Βιετνάμ και την έννοια της αντικειμενικής επιστημονικότητας όπως χρησιμοποιήθηκε για να καλύψει τη χρηματοδοτούμενη από το κράτος στρατιωτική έρευνα. Τώρα επειδή η Βρετανία, η Γαλλία, και προσφάτως οι Ηνωμένες Πολιτείες είναι ιμπεριαλιστικές δυνάμεις, οι πολιτικές τους κοινωνίες μεταδίδουν στην κοινωνία των πολιτών μία αίσθηση ανάγκης, μια άμεση πολιτική επέμβαση δηλαδή, όπου και όποτε ανακύπτουν ζητήματα που άπτονται των εξωτερικών ιμπεριαλιστικών τους συμφερόντων. Αμφιβάλλω αν υπάρχει καμιά πιθανότητα, για παράδειγμα, ένας Εγγλέζος στην Ινδία ή στην Αίγυπτο στα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα να είχε γι' αυτές τις χώρες ένα ενδιαφέρον που να μπορούσε να διαχωριστεί από τη θέση που κατείχαν αυτές στο μυαλό του ως βρετανικές αποικίες. Και αυτό είναι αρκετά διαφορετικό από το να πούμε ότι κάθε ακαδημαϊκή

γνώση για την Ινδία και την Αίγυπτο είναι κατά κάποιο τρόπο χρωματισμένη και επηρεασμένη, ή εξαναγκασμένη, από το χονδροειδές πολιτικό γεγονός — και όμως αυτό ακριβώς υποστηρίζω σε αυτή τη μελέτη του Οριενταλισμού. Γιατί αν είναι αλήθεια ότι καμία παραγωγή γνώσης στις επιστήμες του ανθρώπου δεν μπορεί να αγνοήσει ή να αποποιηθεί την εμπλοκή του συγγραφέα της ως ανθρώπινου υποκειμένου στις συγκεκριμένες του συνθήκες, τότε πρέπει επίσης να είναι αλήθεια ότι ένας Ευρωπαίος ή Αμερικανός που μελετά την Ανατολή δεν μπορεί να αποποιήσει τη βασική συνθήκη της πραγματικότητάς του: ότι έρχεται στην Ανατολή ως Ευρωπαίος ή Αμερικανός κατά πρώτον, ως άτομο κατά δεύτερον. Και το να είναι Ευρωπαίος ή Αμερικανός υπό αυτές τις συνθήκες δεν είναι ένα αδρανές γεγονός. Σήμαινε και σημαίνει την επίγνωση, οποιαδήποτε ασαφής κι αν είναι αυτή, του ότι κάποιος ανήκει σε μία δύναμη με αποφασιστικά συμφέροντα στην Ανατολή, και το πιο σημαντικό, ότι ανήκει σ' ένα μέρος του κόσμου με μια αποφασιστική ιστορία εμπλοκών στην Ανατολή, σχεδόν από την εποχή του Ομήρου.

Θυμμένες με αυτόν τον τρόπο, τέτοιες πολιτικές πραγματικότητες παραμένουν ακόμη πολύ απροσδιόριστες και γενικές για να είναι αληθινά ενδιαφέρουσες. Καθένας θα συμφωνούσε μαζί τους δίχως να συμφωνεί περισσότερο ότι έχουν και τόσο μεγάλη σχέση, για παράδειγμα, με τον Φλωμπέρ όταν έγραφε τη *Σαλαμπώ* ή με τον H.A.R. Ridd όταν έγραφε τα *Σύγχρονα Ρεύματα στο Ισλάμ*. Το δυστύχημα είναι ότι υπάρχει μεγάλη απόσταση ανάμεσα στο μεγάλο γεγονός της κυριαρχίας, όπως το έχω περιγράψει, και στις λεπτομέρειες της καθημερινής ζωής που κυβερνάει τη στιγμιαία ύφανση ενός μυθιστορήματος ή ενός θεωρητικού κειμένου καθώς αυτό γράφεται. Όμως εάν αποκλείσουμε από την αρχή την ιδέα ότι οποιαδήποτε «μεγάλα» γεγονότα, όπως η ιμπεριαλιστική κυριαρχία, μπορούν να εφραμοστούν μηχανικά και ντετερμινιστικά σε τόσο περίπλοκα ζητήματα όπως η κουλτούρα και οι ιδέες, τότε θ' αρχίσουμε να προσεγγίζουμε ένα ενδιαφέρον είδος μελέτης. Η ιδέα μου είναι ότι τα ευρωπαϊκά και εν συνεχεία τα αμερικανικά συμφέροντα στην Ανατολή ήταν πολιτικά σύμφωνα με την προφανή ιστορική έννοια του όρου που έβγαζε εδώ, αλλά ήταν η κουλτούρα εκείνη που γέννησε αυτά τα συμφέροντα, που έδρασε εκ παραλλήλου με τις ωμές πολιτικές, οικονομικές και στρατιωτικές αιτίες, για να κάνουν την Ανατολή τον διαφοροποιημένο και σύνθετο τόπο που καταφανώς υπήρξε μέσα στο πεδίο που αποκαλώ Οριενταλισμό.

Ο Οριενταλισμός, λοιπόν, δεν είναι ένα απλό πολιτικό αντικείμενο ή πεδίο που αντανακλάται παθητικά από την κουλτούρα, τη διανόηση ή

τους θεσμούς· ούτε είναι μια μεγάλη και συγκεχυμένη συλλογή κειμένων για την Ανατολή, ούτε η έκφραση κάποιας ανόσιας «δυτικής» συνωμοσίας για να κρατά δέσμιο τον κόσμο της Ανατολής. Είναι μάλλον μία κατανομή της γεωπολιτικής συνείδησης σε κείμενα αισθητικά, θεωρητικά, οικονομικά, κοινωνιολογικά, ιστορικά και φιλολογικά· είναι η επεξεργασία όχι μόνο μιας βασικής γεωγραφικής διάκρισης (ο κόσμος αποτελείται από δυο άνισα ημισφαίρια, το δυτικό και το ανατολικό) αλλά επίσης μιας ολόκληρης σειράς από «συμφέροντα» τα οποία, με μέσα όπως η θεωρητική έρευνα, η φιλολογική ανασυγκρότηση, η ψυχολογική ανάλυση, η γεωγραφική και κοινωνιολογική περιγραφή, όχι μόνο παράγει αλλά και συντηρεί· είναι μάλλον, παρά εκφράζει, μια ορισμένη βούληση ή πρόθεση να κατανοήσει, σε ορισμένες περιπτώσεις να ελέγξει, να χειραγωγήσει, ακόμη και να ενσωματώσει ό,τι αποτελεί έναν έκδηλα διαφορετικό (ή εναλλακτικό και καινούργιο) κόσμο· είναι, πάνω απ' όλα, ένας λόγος ο οποίος κατά κανένα τρόπο βρίσκεται σε άμεση σχέση με την ωμή πολιτική εξουσία, αλλά μάλλον παράγεται και υπάρχει σε μεταβαλλόμενη ανταλλαγή με ποικίλες μορφές εξουσίας, διαμορφούμενος ως κάποιο βαθμό από τη συνομιλία του με εξουσίες πολιτικές (όπως τους αποικιακούς ή ιμπεριαλιστικούς οργανισμούς), εξουσίες πνευματικές (κυρίαρχες επιστήμες όπως η συγκριτική γλωσσολογία και η ανατομία, ή οι σύγχρονες πολιτικές επιστήμες), εξουσίες πολιτισμικές (όπως ορθοδοξίες και κανόνες που αφορούν το γούστο, τα κείμενα, τις αξίες), εξουσίες ηθικές (όπως ιδέες σχετικά με το τι «εμείς» κάνουμε και τι «αυτοί» δεν μπορούν να κάνουν ή να καταλάβουν όπως «εμείς»). Η πραγματική μου άποψη είναι ότι όντως ο Οριενταλισμός είναι —και όχι απλώς εκπροσωπεί— μια σημαντική διάσταση της σύγχρονης πολιτικοδιανοητικής κουλτούρας, και ως τέτοιος έχει να κάνει λιγότερο με την Ανατολή απ' ό,τι με τον «δικό» μας κόσμο.

Επειδή ο Οριενταλισμός είναι ένα πολιτισμικό και πολιτικό γεγονός, δεν υπάρχει σε κάποιο αρχαικό κενό· αντίθετα, πιστεύω ότι μπορεί να δειχθεί πως ό,τι αυτός λέει ή και πράττει σε σχέση με την Ανατολή ακολουθεί (ίσως εκδιπλώνεται μέσα σε) ορισμένες διακριτές και αναγνωρίσιμες γραμμές. Κι εδώ επίσης μπορεί ν' ανακαλύψει κανείς ένα σημαντικό αριθμό αποχρώσεων και βαθμό επεξεργασίας ανάμεσα στην ευρύτερη πίεση που ασκεί το εποικοδόμημα και τις λεπτομέρειες της σύνθεσης, τα κειμενικά γεγονότα. Οι περισσότεροι ουμανιστικής προέλευσης διανοούμενοι είναι, πιστεύω, απολύτως ευτυχείς με την ιδέα ότι τα κείμενα υπάρχουν μέσα σε συγκεκριμένα συστήματα, ότι υπάρχει κάτι σαν κι αυτό που ονομάζουμε διακειμενικότητα, ότι οι πιέσεις των συμβά-

...των προκτόχων και των ρητορικών υφών περιορίζουν αυτό που ο Μπάλζακ αποκάλεσε κάποτε «υπερτονισμό του προσώπου» και περιεφώνησε στο όνομα της... αρχής της «δημιουργικότητας», σύμφωνα με την οποία πιστεύεται πως ο ποιητής δημιουργεί από μόνος του τον «κόπο» από το «φτωχό του μυαλό». ⁷ Υπάρχει όμως μια απροθυμία να αναγνωριστούν αυτοί οι πολιτικοί, θεσμικοί και ιδεολογικοί περιορισμοί οι οποίοι ενεργούσαν με τον ίδιο τρόπο που ενεργεί ο ατομικός συγγραφέας. Ένας ουμανιστής [φιλόλογος] θα θεωρεί ενδιαφέρον για κάθε συγγραφέα του Μπαλζάκ το ότι η *Ανθρώπινη Κωμωδία* του είναι επηρεασμένη από τη διαμάχη ανάμεσα στον Geoffrey Saint Hilaire και τον Guizot, αλλά το ανάλογο είδος πίεσης που ασκούσε ο βαθιά αντιδραστικός και κεντρικός στον Μπαλζάκ θεωρείται, κατά κάποιον ασαφή τρόπο, ότι κρύβει τη λογοτεχνική του «ιδιοφυία» και ως εκ τούτου ότι αξίζει περισσότερο τον κόπο να μελετηθεί. Παρομοίως —όπως ποτέ δεν κουράστηκε να δείχνει ο Harry Bracken— οι φιλόσοφοι θα συνεχίζουν τις συζητήσεις για τον Λού, τον Χιουμ και τον εμπειρισμό χωρίς ποτέ να αφήνουν απόψε τους την απεριφραστή σύνδεση των «φιλοσοφικών» θέσεων αυτών των κλασικών διανοητών με τη φυλετική θεωρία, τη δικαιολόγηση της βασιλείας, ή με επιχειρήματα υπέρ της αποικιακής εκμετάλλευσης. ⁸ Αυτό είναι μερικοί από τους συνηθέστερους τρόπους με τους οποίους η σύγχρονη διανοήση προφυλάσσει την καθαρότητά της.

Είναι ίσως αλήθεια ότι οι περισσότερες προσπάθειες που έγιναν να γίνουν τη μύτη της κουλτούρας στη λάσπη της πολιτικής υπήρξαν διακεκομμένες και οικονομολογικές: ίσως ακόμα η κοινωνική ερμηνεία της λογοτεχνίας στο πεδίο μου να μην έχει ακολουθήσει τις τεράστιες τεχνικές προόδους της λεπτομερούς κειμενολογικής ανάλυσης. Αλλά δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι φιλολογικές σπουδές γενικά, και οι Αμερικανοί Μαρξιστές θεωρητικοί ειδικότερα, έχουν αποφύγει την προσπάθεια να γεφυρώσουν σοβαρά το χάσμα ανάμεσα στα επίπεδα της βάσης και του εποικιστικού κινήματος στην κειμενική, ιστορική επιστήμη: σε μια άλλη περίπτωση έχω φτάσει ως το σημείο να υποστηρίξω ότι το φιλολογικό πολιτιστικό κατεστημένο έχει κηρύξει τη σοβαρή μελέτη του ιμπεριαλισμού και της κουλτούρας ως έξω από τα όριά του. ⁹ Γιατί ο Οριενταλισμός μας φέρνει αμέσως αντιμέτωπους με αυτό το πρόβλημα —να συνειδητοποιήσουμε δηλαδή ότι ο πολιτικός ιμπεριαλισμός κυβερνά ένα ολόκληρο πεδίο έρευνας, φαντασίας και πνευματικών θεσμών— κατά τρόπο που κάνει αδύνατο πλέον να το αγνοούμε πνευματικά και πολιτικά. Πάντα θα υπάρχει βέβαια ο αιώνιος μηχανισμός άμυνας του να πούμε ότι ένας κριτικός της λογοτεχνίας κι ένας φιλόσοφος, για παράδειγμα, έχουν εκπαι-

δευτεί στη φιλολογική κριτική και στη φιλοσοφία αντίστοιχα, όχι στην πολιτική ή την ιδεολογική ανάλυση. Με άλλα λόγια, το επιχείρημα της ειδικότητας μπορεί να δράσει αρκετά αποτελεσματικά προκειμένου να παρεμποδίσει την ευρύτερη και, κατά τη γνώμη μου, θεωρητικά σοβαρότερη προοπτική.

Εδώ μου φαίνεται ότι μπορεί να δοθεί μια διμερής απάντηση, όσον αφορά τουλάχιστον τη μελέτη του ιμπεριαλισμού και της κουλτούρας (ή του Οριενταλισμού). Κατ' αρχήν, σχεδόν κάθε συγγραφέας του δέκατου ένατου αιώνα (το ίδιο ισχύει αρκετά και για συγγραφείς προηγούμενων περιόδων) είχε μια ασυνήθιστη επίγνωση του γεγονότος της αυτοκρατορίας: αυτό είναι ένα θέμα που δεν έχει μελετηθεί αρκετά, αλλά δεν χρειάζεται και πολύ για να δεχθεί ένας σύγχρονος Βικτωριανός ότι φιλελεύθεροι πολιτιστικοί ήρωες όπως ο Τζων Στιούαρτ Μιλλ, ο Μάθιου Άρνολντ, ο Καρλάιλ, ο Newman, ο Macaulay, ο Ράσκιν, ο George Eliot και ακόμη και ο Ντίκενς είχαν συγκεκριμένες απόψεις για τη φυλή και τον ιμπεριαλισμό, οι οποίες μπορούν εύκολα να βρεθούν στο έργο και στα γραπτά τους. Έτσι ακόμα κι ένας ειδικός της φιλολογίας είναι υποχρεωμένος ν' ασχοληθεί με το ότι ο Mill, για παράδειγμα, δήλωσε σαφώς στο *Περί Ελευθερίας της Αντιπροσωπευτικής Διακυβερνήσεως* πως οι απόψεις του δεν μπορούν να εφαρμοστούν στην Ινδία (υπήρξε κρατικός αξιωματούχος στην Ινδία για ένα μεγάλο μέρος της ζωής του) επειδή οι Ινδοί ήταν πολιτισμικά, αν όχι και φυλετικά, κατώτεροι. Το ίδιο είδος παραδόξου μπορεί να βρει κανείς και στον Μαρξ, όπως προσπαθώ να δείξω σε αυτό το βιβλίο. Κατά δεύτερον, το να υποστηρίζει κανείς πως η πολιτική στη μορφή του ιμπεριαλισμού στηρίζει την παραγωγή της λογοτεχνίας, της κοινωνικής θεωρίας και της ιστοριογραφίας, επ' ουδενί ισοδυναμεί με το να πούμε ότι η κουλτούρα είναι ένα υποδεέστερο ή λιγότερο σοβαρό πράγμα. Σχεδόν το αντίθετο: εκείνο που προσπαθώ να πω είναι ακριβώς ότι μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα την εμμονή και την ανθεκτικότητα τέτοιων διαπεραστικών συστημάτων όπως η κουλτούρα όταν συνειδητοποιούμε ότι οι εσωτερικοί περιορισμοί που επιβάλλονται στους συγγραφείς και τους στοχαστές είναι παραγωγικοί, και όχι μονόπλευρα ανασταλτικοί. Αυτή είναι μια ιδέα την οποία ο Γκράμσι, οπωσδήποτε, και ο Φουκώ και ο Raymond Williams, με πολύ διαφορετικό τρόπο ο καθένας, προσπάθησαν να σκιαγραφήσουν. Και μόνο μία ή δύο σελίδες του Williams για τις «χρήσεις της Αυτοκρατορίας» απ' το *Μακρά Επανάσταση* μας λένε πολύ περισσότερα για τον πολιτιστικό πλούτο του δέκατου ένατου αιώνα από πολλούς τόμους ερμητικών κειμενολογικών αναλύσεων.¹⁰

Ως εκ τούτου μελετώ τον Οριενταλισμό ως μια δυναμική ανταλλαγή απόψεων στους ατομικούς συγγραφείς και στα ευρύτερα πολιτικά συμφέροντα τα διαμορφωμένα από τρεις μεγάλες αυτοκρατορίες —τη βρετανική, τη γαλλική και την αμερικανική— στην πνευματική και φαντασιακή επικράτεια των οποίων έχουν παραχθεί τα κείμενα. Εκείνο που μ' ενδιαφέρει περισσότερο ως ερευνητή δεν είναι η χονδροειδής πολιτική αίσθηση αλλά η λεπτομέρεια, όπως πράγματι εκείνο που μας ενδιαφέρει, ως ποιήτρια, στον Lane ή στον Φλωμπέρ ή στον Ρενάν δεν είναι η (κατ' εικόνα) αδιαμφισβήτητη αλήθεια ότι οι δυτικοί είναι ανώτεροι από τους Ανατολίτες, αλλά η σε βάθος επεξεργασμένη και προσαρμοσμένη στις λεπτότερες πτυχές του έργου τους μαρτυρία μέσ' από το χώρο τον οποίον ανοίγει μια τέτοια αλήθεια. Για να καταλάβει κανείς τι ακριβώς σημαίνει, φτάνει μόνο να θυμηθεί ότι η *Επισκόπηση των Τρόπων και των Εθμών των Σύγχρονων Αιγυπτίων* του Lane είναι ένα έργο κλασικό της επιστημονικής και ανθρωπολογικής παρατήρησης εξαιτίας του ύφους του, των εικαστικών ευφυών και διεισδυτικών λεπτομερειών του και όχι επειδή απλά αντανακλά τη φυλετική ανωτερότητα.

Το είδος των πολιτικών ερωτημάτων που θέτει ο Οριενταλισμός είναι τα ακόλουθα: τι άλλου είδους πνευματικές, αισθητικές, ακαδημαϊκές και πολιτισμικές ενέργειες συνυφάνθηκαν στη δημιουργία μιας ιμπεριαλιστικής παράδοσης όπως αυτή του Οριενταλισμού; Πώς η φιλολογία, η λεξικογραφία, η ιστορία, η βιολογία, η πολιτική και οικονομική θεωρία, η μυθιστοριογραφία και η λυρική ποίηση τέθηκαν στις υπηρεσίες της ευριστικής ιμπεριαλιστικής κοσμοεικόνας του Οριενταλισμού; Ποιες αλλαγές, τροποποιήσεις, εκλεπτύνσεις, ακόμη κι επαναστάσεις εκτυλίσσονται στο εσωτερικό του Οριενταλισμού; Τι νόημα έχει η αυθεντικότητα, η αποκλή, η ατομικότητα σε αυτά τα πλαίσια; Πώς ο Οριενταλισμός μεταλλάσσει ή αναπαράγει τον εαυτό του από τη μία εποχή στην άλλη; Τελικά, πώς μπορούμε να πραγματευθούμε το πολιτισμικό και ιστορικό κείμενο του Οριενταλισμού ως ένα είδος εσκεμμένου ανθρώπινου έργου —και όχι ως απλής αυτόματης αιτιολόγησης— σε όλη του την επιστημονική περιπλοκότητα, λεπτομερειακότητα και αξία δίχως την ίδια στιγμή να χάνουμε από τα μάτια μας τη συμμαχία ανάμεσα στο πολιτισμικό έργο, τις πολιτικές τάσεις, το κράτος και τις ειδικές πραγματικότητες της κυριαρχίας; Καθοδηγούμενη από τέτοια ενδιαφέροντα μια φιλολογική μελέτη μπορεί να στραφεί υπεύθυνα και προς την πολιτική και προς την κουλτούρα. Αλλά αυτό δεν σημαίνει, βέβαια, ότι μια τέτοια έρευνα εγκαθιδρύει ένα σταθερό κανόνα που ρυθμίζει τις σχέσεις μεταξύ γλώσσας και πολιτικής. Αυτό που υποστηρίζω είναι πως κάθε ουμανιστι-

κή έρευνα πρέπει να διατυπώνει τη φύση αυτής της σχέσης μέσα στα ειδικά πλαίσια της μελέτης, του θεματικού της υλικού και των ιστορικών συνθηκών της.

2. Το μεθοδολογικό πρόβλημα. Σ' ένα προηγούμενο βιβλίο αφιέρωσα μεγάλο μέρος από τη σκέψη και την ανάλυσή μου στη μεθοδολογική σημασία που έχει για κάθε έργο στην περιοχή των ανθρωπιστικών επιστημών το να ευρεθεί και να διατυπωθεί ένα πρώτο βήμα, ένα σημείο εκκίνησης, μια αφετηριακή αρχή.¹¹ Ένα μεγάλο μάθημα που έμαθα και προσπάθησα να παρουσιάσω είναι ότι δεν υπάρχει τίποτε που να μπορεί να θεωρηθεί ως απλώς δεδομένο, ή έστω πρόσφορο, εναρκτήριο σημείο: οι ενάρξεις πρέπει να γίνονται σε κάθε συγκεκριμένο σχέδιο κατά τρόπον ώστε να δίνουν ισχύ σε ό,τι ακολουθεί με βάση αυτές. Πουθενά δεν απέκτησα μεγαλύτερη επίγνωση αυτής της δυσκολίας (με τι βαθμό επιτυχίας —ή αποτυχίας— δεν μπορώ πραγματικά να πω) απ' όσο στη μελέτη του Οριενταλισμού. Η ιδέα της έναρξης, στην ουσία η πράξη της έναρξης, συνεπάγεται κατ' ανάγκη μια πράξη περιορισμού με την οποία κάτι αποκόβεται από μια μεγάλη μάζα υλικού, χωρίζεται απ' αυτήν και καλείται να εκπροσωπήσει, όσο και να ενσαρκώσει, ένα αφετηριακό σημείο, μια έναρξη για τον μελετητή των κειμένων μια τέτοια έννοια εναρκτήριου περιορισμού είναι η ιδέα της προβληματικής του Λουί Αλτουσέρ, μια ειδικά καθορισμένη ενότητα ενός κειμένου, ή μιας ομάδας κειμένων, η οποία αναδύεται από την ανάλυση.¹² Στην περίπτωση του Οριενταλισμού όμως (εν αντιθέσει προς την περίπτωση των κειμένων του Μαρξ, με τα οποία ο Αλτουσέρ ασχολείται) δεν υπάρχει απλώς το πρόβλημα του να ευρεθεί ένα αφετηριακό σημείο, μια προβληματική, αλλά επίσης το πρόβλημα του να υποδειχθούν ποια κείμενα, συγγραφείς και περίοδοι ταιριάζουν περισσότερο για μελέτη.

Μου φαίνεται ανόητο να επιχειρήσω μια εγκυκλοπαιδική αφήγηση του Οριενταλισμού, πρώτ' απ' όλα γιατί αν η καθοδηγητική μου αρχή ήταν «η ευρωπαϊκή ιδέα της Ανατολής», στην πραγματικότητα δεν θα υπήρχε κανένας περιορισμός ως προς το υλικό με το οποίο θα έπρεπε να καταπιαστώ· δεύτερον, γιατί το ίδιο το αφηγηματικό μοντέλο δεν ταιριάζει με τα ερευνητικά και πολιτικά μου ενδιαφέροντα· και τρίτον, επειδή σε βιβλία όπως το *La Renaissance orientale* του Raymond Schwab, το *Die Arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20 Jahrhunderts* του Johann Fuck, και πιο πρόσφατα το *The Matter of Araby in Medieval England* της Dorothee Metlitzki,¹³ υπάρχουν ήδη εγκυκλοπαιδικές εργα-

και πάνω σε ορισμένες όψεις της Ευρω-ανατολικής συνάντησης, πράγμα που καθιστά το έργο του κριτικού, μέσα στα γενικό πολιτικό και πνευματικό πλαίσιο που σκιαγράφησα παραπάνω, κάπως διαφορετικό.

Έτσι παραμένει το πρόβλημα του να συγκροτηθεί ένα επαρκές αρχείο ιστορικών διαστάσεις, και το ακόμα πιο σημαντικό, να γίνει μια ιεράρχηση ως προς τη σπουδαιότητα μέσα σε αυτή την ομάδα των κειμένων όπως να ακολουθείται μια άχρηστη για το σκοπό μας χρονολογική τάξη. Διατηρητικό μου σημείο λοιπόν στάθηκε η βρετανική, γαλλική και αμερικανική εμπειρία της Ανατολής θεωρημένη ως ενότητα, ό,τι κατέστησε δυνατή αυτή την εμπειρία ως ιστορικό και πνευματικό υπόβαθρο, και η ειδική παιδεία και ο χαρακτήρας αυτής της εμπειρίας. Για λόγους τους οποίους θα εξηγήσω αμέσως περιόρισα το ήδη περιορισμένο (αλλά και πάλι υπερβολικά ευρύ) σύνολο των ερωτημάτων στην αγγλογαλλοαμερικανική εμπειρία των Αράβων και του Ισλάμ, που για χίλια περίπου χρόνια εκπροσωπούσαν στα μάτια των δυτικών την Ανατολή. Κάνοντας κάτι τέτοιο, φαίνεται σα να έχουμε εξαλείψει ένα μεγάλο μέρος της Ανατολής — την Ινδία, την Ιαπωνία, την Κίνα και άλλα τμήματα της Άπω Ανατολής — όχι επειδή αυτές οι περιοχές δεν υπήρξαν σημαντικές (αλλά επειδή υπήρξαν) αλλά επειδή θα μπορούσε κανείς να συζητήσει την παραπάνω εμπειρία της Εγγύς Ανατολής, του Ισλάμ, ξεχωριστά από την εμπειρία της Άπω Ανατολής. Όμως σε ορισμένες στιγμές αυτής της γενικής ιστορίας του ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος για την Ανατολή, ειδικές περιοχές της τελευταίας, όπως η Αίγυπτος, η Συρία και η Αραβία δεν μπορούν να συζητηθούν δίχως να λάβουμε συγχρόνως υπόψη μας την παραπάνω ανάμειξη σε πιο μακρινές περιοχές, σημαντικότερες, από τις οποίες είναι η Περσία και η Ινδία: ένα ενδιαφέρον σημείο να δείξει κανείς είναι η σύνδεση μεταξύ Αιγύπτου και Ινδίας, όσον αφορά τουλάχιστον την Αγγλία του δέκατου όγδοου και δέκατου ένατου αιώνα. Παράδειγμα, ο γαλλικός ρόλος στην αποικιοκρατία της Ζεντ-Αβέστα, η υπαγωγή του Παρισιού ως κέντρου των Σανσκριτικών σπουδών κατά την πρώτη δεκαετία του δέκατου ένατου αιώνα, το ενδιαφέρον του Ναπολέοντα για την Ανατολή, σχετίζονται άμεσα με την αντίληψη των Γάλλων για τον βρετανικό ρόλο στην Ινδία: εκείνα τα συμφέροντα στη μακρινή Ανατολή επηρέασαν άμεσα το γαλλικό ενδιαφέρον για την Εγγύς Ανατολή, για το Ισλάμ και τους Άραβες.

Η Βρετανία και η Γαλλία κυριάρχησαν στην Ανατολική Μεσόγειο από το τέλος περίπου του δέκατου έβδομου αιώνα. Ωστόσο η συζήτησή μου αυτής της κυριαρχίας δεν λαμβάνει αρκετά υπόψη της (α) τις σημαντικές συμβολές στον Οριενταλισμό της Γερμανίας, της Ιταλίας, της Ρωσίας,

της Ισπανίας και της Πορτογαλίας, και (β) το γεγονός ότι μία από τις σημαντικές παρορμήσεις για τη μελέτη της Ανατολής κατά τον δέκατο όγδοο αιώνα ήταν η επανάσταση των Βιβλικών μελετών που υποκινήθηκε από σημαντικούς πρωτοπόρους, ανίσου ενδιαφέροντος, όπως ο Επίσκοπος Lowth, ο Eichhorn, ο Χέρντερ και ο Michaelis. Κατ' αρχήν, ήμουν υποχρεωμένος να επικεντρωθώ αυστηρά στο βρετανογαλλικό κι εν συνεχεία στο αμερικανικό υλικό επειδή μου φάνηκε αναπόδραστα αληθινό όχι μόνον ότι η Βρετανία και η Γαλλία στάθηκαν τα πρωτοπόρα έθνη στην Ανατολή και στις Ανατολικές σπουδές, αλλά και ότι αυτή τους η θέση έγινε δυνατή χάρη στα δύο μεγαλύτερα αποικιακά δίκτυα στην πριν από τον εικοστό αιώνα ιστορία: η αμερικανική θέση στην Ανατολή μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο κατέλαβε —αρκετά αυτοσυνείδητα, πιστεύω— τον χώρο που είχαν ανοίξει νωρίτερα οι δύο αυτές ευρωπαϊκές δυνάμεις. Κι ακόμα πιστεύω ότι η καθαρή ποιότητα, η συνεκτικότητα και ο όγκος των αγγλικών, γαλλικών και αμερικανικών κειμένων για την Ανατολή τα τοποθετεί υπεράνω του αναμφίβολα κρίσιμου έργου που έγινε στη Γερμανία, την Ιταλία, τη Ρωσία και αλλού. Αλλά είναι εξίσου αληθινό, πιστεύω, ότι τα μεγάλα βήματα στη διαμόρφωση μιας οριενταλικής επιστημονικότητας έγιναν πρώτα στη Βρετανία ή στη Γαλλία, κι εν συνεχεία τα επεξεργάστηκαν οι Γερμανοί. Ο Silvester de Sacy, για παράδειγμα, δεν υπήρξε μόνον ο πρώτος μοντέρνος και ακαδημαϊκός Ευρωπαίος Οριενταλιστής, ο οποίος εργάστηκε πάνω στο Ισλάμ, στην αραβική φιλολογία, στη θρησκεία των Δρούζων και στη σασσανιδική Περσία: υπήρξε επίσης ο δάσκαλος του Champollion και του Franz Bopp, του ιδρυτή της Γερμανικής συγκριτικής γλωσσολογίας. Παρόμοια προτεραιότητα και εξέχουσα σημασία μπορούν να διεκδικήσουν ο William Jones και ο Edward William Lane.

Κατά δεύτερον —κι εδώ αποζημιώνονται όλα μου τα λάθη σε αυτή τη μελέτη του Οριενταλισμού— υπάρχει πίσω μου αρκετό σημαντικό πρόσφατο έργο στη βιβλική επιστήμη που αφορά την ανάπτυξη αυτού που αποκαλώ μοντέρνο Οριενταλισμό. Το καλύτερο και το πιο διαφωτιστικό σχετικά είναι το εντυπωσιακό *«Κούμπλα Χαν»* και η *Πτώση της Ιερουσαλήμ* του E.S. Shaffer¹⁴, μια απαραίτητη μελέτη των αρχών του Ρομαντισμού, και του πνευματικού κλίματος που διαποτίζει τα θεμέλια πολλών απ' όσα θ' αναπτυχθούν στον Κόλεριτζ, στον Browning και στον George Eliot. Σε κάποιο βαθμό το έργο του Shaffer αποτελεί εκλέπτυνση του σχεδιάσματος του Schwab, αρθρώνοντας το σχετικό υλικό που μπορεί να βρεθεί στους Γερμανούς βιβλικούς μελετητές και χρησιμοποιώντας το για να διαβάσει, μ' έναν ευφυή και πάντα ενδιαφέροντα τρόπο, το έργο

των πρώτων μεγάλων Βρετανών συγγραφέων. Όμως εκείνο που λείπει από το βιβλίο είναι μια αίσθηση της πολιτικής όσο και ιδεολογικής κριτικής που δίνεται στο οριενταλικό υλικό από τους Βρετανούς και Γάλλους συγγραφείς με τους οποίους καταπιάνομαι και ακόμη, αντίθετα από τον Shaffer, προσπαθώ να φωτίσω τις κατοπινές εξελίξεις στον ακαδημαϊκό όσο και στον φιλολογικό Οριενταλισμό οι οποίες στηρίζουν τη σύγκριση ανάμεσα στον βρετανικό και γαλλικό Οριενταλισμό, από τη μία μεριά, και την ανάπτυξη ενός ιμπεριαλισμού με αποκάλυπτα αποικιακή κρισιμότητα, από την άλλη. Εν συνεχεία, θα ήθελα να δείξω το πώς όλα αυτά τα ζητήματα αναπαράγονται κατά το μάλλον ή ήττον μέσα στον αμερικανικό Οριενταλισμό μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Πάντως υπάρχει μια ενδεχόμενα παραπλανητική πλευρά στη μελέτη μου, όταν, εκτός από μια περιστασιακή αναφορά, δεν συζητώ εξαντλητικά τις γερμανικές εξελίξεις μετά την εναρκτήρια περίοδο που κυριαρχείται από τον Σασύ. Ένα έργο που φιλοδοξεί να προσφέρει μια κατάληψη του ακαδημαϊκού Οριενταλισμού και δίνει ελάχιστη προσοχή σε θεωρητές όπως ο Steinthal, ο Muller, ο Becker, ο Goldziher, ο Brockelmann και ο Noldeke —για ν' αναφέρω μόνο ελάχιστους— αξίζει την επιτίμησή, και πρόθυμα επιτιμώ τον εαυτό μου. Λυπάμαι ιδιαίτερα που δεν μπόρεσα να λάβω περισσότερο υπόψη μου το τεράστιο επιστημονικό έργο που προσέλαβε από τα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα η γερμανική έρευνα, για την άγνοια της οποίας κατηγορούσε τους Βρετανούς θεωρούμενους ο George Eliot. Έχω κατά νου το αξεπέραστο πορτραίτο που φιλοτέχνησε ο Eliot του Mr. Casaubon στο *Middlemarch*. Ένας λόγος για τον οποίον ο Casaubon δεν μπορεί να ολοκληρώσει το Κλειδί που για Όλες τις Μυθολογίες είναι, σύμφωνα με τον νεαρό εξαδελφό του Will Ladislaw, το ότι αγνοεί τη γερμανική επιστήμη. Γιατί όχι μόνον ο Casaubon έχει διαλέξει ένα θέμα «τόσο μεταλασσόμενο όσο η χημεία: νέες ανακαλύψεις δημιουργούν σταθερά νέες οπτικές γωνίες», αλλά κι έχει αναλάβει ένα έργο που μοιάζει με ανασκευή του Παράκελσου επειδή «δεν είναι Ανατολιστής, όπως ξέρετε».¹⁵

Ο Eliot δεν έκανε λάθος όταν υπονοούσε ότι γύρω στα 1830, όταν γραφόταν το *Middlemarch*, η γερμανική επιστήμη είχε φτάσει στην πλήρη ευρωπαϊκή της υπεροχή. Όμως σε καμία φάση της γερμανικής έρευνας, κατά τα πρώτα δύο τρίτα του δέκατου ένατου αιώνα, δεν είχε αναπτυχθεί μια στενή συνάφεια ανάμεσα στους Οριενταλιστές και σε ένα διαρκές, συγκροτημένο εθνικό συμφέρον στην Ανατολή. Δεν υπήρχε τίποτα στη Γερμανία αντίστοιχο με την αγγλογαλλική παρουσία στην Ινδία, την Εγγύς Ανατολή, τη Βόρειο Αφρική. Επιπλέον, η γερμανική

Ανατολή ήταν σχεδόν αποκλειστικά μια ακαδημαϊκή, ή τουλάχιστον κλασική, Ανατολή: ήταν το αντικείμενο ποίησης, φαντασίας ή και μυθιστορημάτων, αλλά ποτέ δεν ήταν πραγματική όπως ήταν η Αίγυπτος και η Συρία για τον Σατωμπριάν, τον Λαμαρτίνο, τον Lane, τον Burton, το Ντισραέλι ή τον Νερβάλ. Υπάρχει κάποια σημασία στο γεγονός ότι τα δύο πιο φημισμένα γερμανικά έργα για την Ανατολή, το *Westöstlicher Diwan* του Γκαίτε και το *Über die Sprache und Weisheit der Indier* του Φρήντριχ Σλέγκελ ήταν βασισμένα αντίστοιχα σ' ένα ταξίδι στον Ρήνο και σε μερικές ώρες ξεοδεμένες σε βιβλιοθήκες του Παρισιού. Εκείνο που έκανε η γερμανική μελέτη της Ανατολής ήταν να επεξεργαστεί και να εκλεπτύνει τεχνικές οι οποίες θα εφαρμόζονταν σε κείμενα, μύθους, ιδέες και γλώσσες της Ανατολής αποκλειστικά σχεδόν συλλεγμένα από Βρετανούς και Γάλλους αποικιοκράτες.

Όμως εκείνο που είχε κοινό ο γερμανικός Οριενταλισμός με τον αγγλογαλλικό και αργότερα τον αμερικανικό Οριενταλισμό ήταν ένα είδος πνευματικής εξουσίας απέναντι στην Ανατολή μέσα στη δυτική κουλτούρα. Αυτή η εξουσία πρέπει εν πολλοίς να είναι το αντικείμενο κάθε περιγραφής του Οριενταλισμού, και πράγματι είναι στην παρούσα μελέτη. Ακόμη και το όνομα *Οριενταλισμός* υποβάλλει ένα σοβαρό, πιθανόν και πομπώδες ύφος εξειδίκευσης: όταν το εφαρμόζω στους σύγχρονους Αμερικανούς κοινωνικούς επιστήμονες (δεδομένου ότι δεν αυτοποκαλούνται Οριενταλιστές η χρήση που κάνω του όρου είναι αντικανονική), το κάνω μόνο για να επισύρω την προσοχή στον τρόπο με τον οποίον οι ειδικοί της Μέσης Ανατολής μπορούν ακόμη να βασιζονται στα ίχνη της πνευματικής θέσης που είχε ο Οριενταλισμός στην Ευρώπη του δέκατου ένατου αιώνα.

Δεν υπάρχει τίποτε το μυστηριώδες ή φυσικό στην εξουσία. Διαμορφώνεται, ακτινοβολείται, διασπείρεται: είναι οργανική, είναι διάχυτη: έχει ένα κύρος, εγκαθιδρύει κανόνες γούστου και αξιών: είναι ουσιαστικά αδιαχώριστη από ορισμένες ιδέες τις οποίες αξιώνει ως αληθείς, και από παραδόσεις, προοπτικές και κρίσεις τις οποίες διαμορφώνει, μεταδίδει, αναπαράγει. Πάνω απ' όλα η εξουσία μπορεί, και στην πραγματικότητα πρέπει, να αναλύεται. Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά της εξουσίας ταιριάζουν στον Οριενταλισμό, κι ένα μεγάλο μέρος αυτού το οποίο κάνω στην παρούσα μελέτη είναι να περιγράψω τόσο την ιστορική εξουσία όσο και τις προσωπικές αυθεντίες του Οριενταλισμού.

Οι κύριες μεθοδολογικές μου επινοήσεις για τη μελέτη της εξουσίας εδώ είναι ό,τι θα μπορούσα να ονομάσω *στρατηγική θέση*, που είναι ένας τρόπος να περιγραφεί η θέση του συγγραφέα μέσα σ' ένα κείμενο ανα-

...και με το εκλεκτικό υλικό για το οποίο γράφει, και στρατηγική έκταξη, που είναι ένας τρόπος να αναλύονται οι σχέσεις ανάμεσα σε κείμενα και οι τρόποι με τους οποίους ομάδες κειμένων, τύποι κειμένων, κείμενα και κειμενικά είδη αποκτούν όγκο, πυκνότητα και αναφορική δύναμη αναμετρών τους και εν συνεχεία με την ευρύτερη κουλτούρα. Χρησιμοποιώ την έννοια της στρατηγικής απλώς για να ορίσω το πρόβλημα με το οποίο έχει αναμετρηθεί κάθε συγγραφέας εν σχέσει με την Ανατολή πώς να την προσεγγίσουμε, πώς να τη συλλάβουμε, πώς να μην υπερβούμε ή να μην κατακλυσθούμε από την ανωτερότητά της, το εύρος της, τις προεκτατικές της διαστάσεις; Καθένας που γράφει για την Ανατολή πρέπει να τοποθετηθεί πρόσωπο με πρόσωπο απεναντί της μεταφρασμένης σε κείμενο, αυτή του η θέση περικλείνει το είδος της αφηγηματικής φωνής που υιοθετεί, τον τύπο δομής που οικοδομεί, τα είδη των κειμένων, των θεμάτων, των μοτίβων που ανακυκλώνονται μέσα στο κείμενό του — που όλα συνοψίζονται, εντέλει, σε εσκεμμένους τρόπους ν' αποβληθεί στον αναγνώστη περικλείνοντας την Ανατολή και, τελικά, να την εκπροσωπήσει ή να μιλήσει για λογαριασμό της. Τίποτε απ' αυτά δεν συμβαίνει θεωρητικώς, ωστόσο. Κάθε συγγραφέας σε σχέση με την Ανατολή (και αυτό ισχύει ακόμα και για τον Όμηρο) προϋποθέτει κάποιο προκείμενο, κάποια προηγούμενη γνώση για την Ανατολή, στην οποία αναφέρεται και στην οποία βασίζεται. Επιπλέον, κάθε έργο για την Ανατολή συσσωματώνει τον εαυτό του με άλλα έργα, με ακροατήρια, με θεατές, με την ίδια την Ανατολή. Το σύνολο των σχέσεων ανάμεσα σε έργα, ακροατήρια και ορισμένες ειδικές όψεις της Ανατολής συνιστούν ως εκ τούτου μιαν αναλύσιμη διάταξη —για παράδειγμα, αυτή των φιλοσοφικών σπουδών, των ανθολογιών αποσπασμάτων από την ανατολίτικη λογοτεχνία, των ταξιδιωτικών βιβλίων, των ανατολίτικων φαντασιών— της οποίας η παρουσία στο χρόνο, στο λόγο, στους θεσμούς (σημεία, βιβλιοθήκες, υπηρεσίες εξωτερικών υποθέσεων) της παρέχει το κίβλο και την ισχύ της.

Είναι σαφές, ελπίζω, ότι το ενδιαφέρον μου για την εξουσία δεν συνεπάγεται ανάλυση του τι κρύβεται πίσω από το Οριενταλικό κείμενο, αλλά μάλλον ανάλυση της επιφάνειας του κειμένου, της εξωτερικότητας ως προς αυτό που περιγράφει. Δεν νομίζω ότι μπορεί ποτέ να τονιστεί υπερβολικά αυτή η ιδέα. Ο Οριενταλισμός έχει ως προϋπόθεση την εξυπεριστότητα, το γεγονός δηλαδή ότι είναι ο Οριενταλιστής, ποιητής ή επελαστής, που βάζει την Ανατολή να μιλάει, που περιγράφει την Ανατολή, που αποκαλύπτει τα μυστήριά της στην και για χάρη της Δύσης. Πιστέ δεν τον ενδιαφέρει η Ανατολή εκτός ως κινητήρια αιτία των όσων

λέει. Αυτά που λέει και γράφει, χάρη στο γεγονός ότι λέγονται ή γράφονται, δείχνουν υποτίθεται ότι ο Οριενταλιστής στέκεται έξω από την Ανατολή, τόσο από υπαρξιακή όσο και από ηθική άποψη. Το κυριότερο προϊόν αυτής της εξωτερικότητας είναι βέβαια η αναπαράσταση: ήδη από τον καιρό των *Περσών* του Αισχύλου η Ανατολή μεταμορφώνεται από μίαν απόμακρη και ξένη, συχνά απειλητική Ετερότητα σε σχετικά οικείες φιγούρες (στην περίπτωση του Αισχύλου, σε θρηνούσες Ασιάτισσες γυναίκες). Η δραματική αμεσότητα της αναπαράστασης στους *Πέρσες* συσκοτίζει το γεγονός ότι το ακροατήριο παρακολουθεί μια υψηλά τεχνουργημένη αναπαράσταση αυτού που ένας μη ανατολικός έχει κάνει σύμβολο ολόκληρης της Ανατολής. Η ανάλυσή μου του Οριενταλικού κειμένου δίνει έμφαση ως εκ τούτου στην καταδήλωση, που δεν είναι με κανένα τρόπο αόρατη, της αναπαράστασης ως αναπαράστασης, και όχι ως «φυσικής» απεικόνισης της Ανατολής. Αυτή η καταδήλωση είναι εξίσου έκδηλη στα κείμενα με αξιώσεις αλήθειας (ιστορίες, φιλολογικές αναλύσεις, πολιτικές πραγματείες) όσο και σε ομολογημένα καλλιτεχνικά (για παράδειγμα, απροκάλυπτες φαντασίες) κείμενα. Τα πράγματα που μας ενδιαφέρουν είναι το ύφος, οι μορφές του λόγου, η διάταξη, τα αφηγηματικά τεχνάσματα, οι ιστορικές περιστάσεις, όχι η ορθότητα των αναπαραστάσεων ούτε η πιστότητα ως προς κάποιο μεγάλο πρωτότυπο. Η εξωτερικότητα της αναπαράστασης κυβερνάται πάντα από μια εκδοχή της κοινοτοπίας ότι αν η Ανατολή μπορούσε να αναπαραστήσει τον εαυτό της, θα το έκανε· αφού δεν μπορεί να το κάνει, η αναπαράσταση γίνεται έργο της Δύσης, και για τη φτωχή Ανατολή. «Sie können sich nicht vertreten, sie müssen vertreten werden»,* όπως έγραφε ο Μαρξ στη *Δεκάτη Ογδόη Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*.

Ένας άλλος λόγος που επιμένω στην εξωτερικότητα είναι γιατί πιστεύω πως πρέπει να γίνει συνείδηση σε σχέση με την πολιτισμική αγόρευση και ανταλλαγή μέσα σε μια κουλτούρα, ότι αυτό που κυκλοφορεί δεν είναι «αλήθεια» αλλά αναπαραστάσεις. Δεν νομίζω πως χρειάζεται ναδειχθεί και πάλι ότι η ίδια η γλώσσα είναι ένα υψηλά οργανωμένο και κωδικοποιημένο σύστημα το οποίο χρησιμοποιεί πολλά τεχνάσματα προκειμένου να εκφράσει, να δηλώσει, να ανταλλάξει μηνύματα και πληροφορία, να αναπαραστήσει, κοκ. Σε κάθε περίπτωση τουλάχιστον της γραπτής γλώσσας, δεν υπάρχει τίποτα που να μοιάζει με ανειλημμένη παρουσία, αλλά μια ανα-παρουσίαση, δηλαδή αναπαράσταση. Η αξία, η αποτελεσματικότητα, η ισχύς, η αδιαμφισβήτητη ειλικρίνεια μιας γραπτής ανακοίνωσης σχετικά με την Ανατολή ως εκ τούτου εξαρτάται

* Δεν μπορούν να εκπροσωπήσουν τους εαυτούς τους, πρέπει να εκπροσωπηθούν [Σ.τ.Μ.]

αίματά, και πρακτικά δεν μπορεί να στηρίζεται, στην Ανατολή ως πηγή. Αντίθετα, η γραπτή ανακοίνωση συνιστά παρουσίαση στον αναγνώστη χάρη στο γεγονός ότι έχει αποκλείσει, μεταθέσει, υποκαταστήσει κάθε αληθινό πράγμα όπως «η Ανατολή». Έτσι ολόκληρος ο Οριενταλισμός στέκεται απέναντι και μακριά από την Ανατολή: το ότι ο Οριενταλισμός έχει καν κάποια σημασία εξαρτάται περισσότερο από τη θέση παρά από την Ανατολή, και αυτή η σημασία είναι άμεσα χρωμαμένη με παλιές δυτικές τεχνικές αναπαράστασης οι οποίες καθιστούν την Ανατολή ορατή, ευκρινή, «εκεί» μέσα στον λόγο γι' αυτήν. Και αυτές οι αναπαραστάσεις στηρίζονται σε θεσμούς, σε παραδόσεις, σε συμβάσεις, σε συμφωνημένους κώδικες κατανόησης, και όχι σε μια μακρινή και άγνωστη Ανατολή.

Η διαφορά ανάμεσα στις αναπαραστάσεις της Ανατολής πριν από το πενταεπτάο τρίτο του δέκατου όγδοου αιώνα κι εκείνες μετά απ' αυτό (εκείνες που ανήκουν δηλαδή σε ό,τι αποκαλώ σύγχρονο Οριενταλισμό) βρίσκεται στο ότι το φάσμα των αναπαραστάσεων έχει επεκταθεί τεραστίως κατά την τελευταία περίοδο. Είναι αλήθεια ότι μετά τον William Jones και τον Anquetil Duperron, και μετά την αιγυπτιακή εκστρατεία του Ναπολέοντα, η Ευρώπη άρχισε να γνωρίζει την Ανατολή πιο επιστημονικά, να ζει με αυτήν με μεγαλύτερη εξουσία και πειθαρχία απ' ό,τι πριν. Αλλά εκείνο που είχε σημασία για την Ευρώπη ήταν η αξιοσημείωτη διεύρυνση και εκλέπτυνση των τεχνικών με τις οποίες προσεγγίζανε την Ανατολή. Όταν γύρω στην καμπή του δέκατου όγδοου αιώνα η Ανατολή αποκάλυψε οριστικά την ηλικία των γλωσσών της — την παλαιότερη θεϊκή γενεαλογία των Εβραίων — ήταν μια ομάδα Ευρωπαίων που έκανε αυτή την ανακάλυψη, που τη μετέδωσε σε άλλους απειρητές και διαφύλαξε την ανακάλυψη στη νέα επιστήμη της ινδοευρωπαϊκής φιλολογίας. Μια νέα πανίσχυρη επιστήμη για την κατανόηση της γλωσσικής Ανατολής είχε γεννηθεί, και μαζί με αυτήν, όπως έδειξε ο Φουκώ στα *Λόγια και τα Πράγματα*, ένα ολόκληρο πλέγμα σχετικών επιστημονικών ενδιαφερόντων. Παρόμοια ο William Beckford, ο Μπάουερ, ο Γκαίτε και ο Ουγκώ ανακατασκεύασαν την Ανατολή με την τέχνη τους και έκαναν τα χρώματά της, τα φώτα της και τους ανθρώπους της ορατά μέσ' από τις εικόνες, τους ρυθμούς, τα μοτίβα τους. Ως επί το πλείστον, η «αληθινή» Ανατολή διήγειρε τα οράματα ενός συγγραφέα: ποτέ όμως δεν τα καθοδήγησε.

Ο Οριενταλισμός ανταποκρινόταν περισσότερο στην κουλτούρα που τον δημιούργησε παρά στο υποθετικό αντικείμενό του, το οποίο επίσης παρήχθη στη Δύση. Έτσι η ιστορία του Οριενταλισμού έχει τόσο μια

εσωτερική συνεκτικότητα όσο κι ένα εξαιρετικά αρθρωμένο σύνολο δεσμών με την κυρίαρχη κουλτούρα που την περιβάλλει. Οι αναλύσεις μας συνεπώς προσπαθούν να δείξουν τη μορφή του πεδίου και την εσωτερική του οργάνωση, τους πρωτοπόρους του, τις πατριαρχικές του αυθεντίες, τα κανονικά του κείμενα, τις δοξολογικές του ιδέες, τις παραδειγματικές του μορφές, τους οπαδούς, τους εργάτες του και τις καινούργιες του αυθεντίες: προσπαθώ ακόμα να δείξω πώς ο Οριενταλισμός δανείστηκε και ήταν συχνά διαποτισμένος από «ισχυρές» ιδέες, δόγματα και ρεύματα που κυριαρχούσαν στην κουλτούρα. Έτσι υπήρξε (και υπάρχει) μια γλωσσολογική Ανατολή, μια φροϋδική Ανατολή, μια σπενγκλιερική Ανατολή, μια δαρβινική Ανατολή, μια ρατσιστική Ανατολή — κοκ. Όμως ποτέ δεν υπήρξε μια καθαρή, δίχως προϋποθέσεις Ανατολή: παρομοίως ποτέ δεν έχει υπάρξει μια άυλη μορφή Ανατολής, και ακόμα λιγότερο κάτι το τόσο αθώο όσο μια «ιδέα» της Ανατολής. Σε αυτή την θεμελιώδη πεποίθηση και τις συνακόλουθες μεθοδολογικές της συνέπειες διαφέρει από τους ερευνητές που μελετούν την ιστορία των ιδεών. Γιατί οι εμφάσεις και η εκτελεστική μορφή, πάνω απ' όλα η υλική αποτελεσματικότητα, των προτάσεων του οριενταλικού λόγου γίνονται δυνατά με τους τους οποίους μια ερμητική ιστορία των ιδεών τείνει ν' αφήνει έξω από το πεδίο της. Χωρίς αυτές τις εμφάσεις και αυτή την υλική αποτελεσματικότητα ο Οριενταλισμός θα ήταν μια ακόμα ιδέα, ενώ υπήρξε και είναι κάτι πολύ περισσότερο απ' αυτό. Ως εκ τούτου σκοπεύω να εξετάσω όχι μόνο επιστημονικά έργα αλλά επίσης έργα της λογοτεχνίας, πολιτικά εδάφια, δημοσιογραφικά κείμενα, ταξιδιωτικά βιβλία, θρησκευτικές και φιλολογικές μελέτες. Με άλλα λόγια, η υβριδική μου προσπτική είναι σε μεγάλο βαθμό ιστορική και «ανθρωπολογική», δεδομένου ότι πιστεύω πως όλα τα κείμενα είναι εγκόσμια και περιπτωσιακά κατά τρόπο (βέβαια) που διαφέρει από είδος σε είδος, και από ιστορική περίοδο σε ιστορική περίοδο.

Αντίθετα όμως από τον Μισέλ Φουκώ, στο έργο του οποίου είμαι βαθύτατα χρωμένος, πιστεύω στο καθοριστικό αποτύπωμα του ατομικού συγγραφέως πάνω στο άλλως ανώνυμο συλλογικό σώμα των κειμένων που συνιστούν έναν αχανή σχηματισμό όπως ο Οριενταλισμός. Η ενότητα του μεγάλου συνόλου των κειμένων που αναλύω οφείλεται εν μέρει στο γεγονός ότι συχνά παραπέμπουν το ένα στο άλλο: ο Οριενταλισμός είναι πέρ' απ' οτιδήποτε άλλο ένα σύστημα παράθεσης έργων και συγγραφέων. Η *Επισκόπηση των Τρόπων και των Ηθών των Σύγχρονων Αιγυπτίων* του Edward William Lane έχει διαβαστεί και παρατίθεται από φυσιολογικές τόσο διαφορετικές όσο Νερβάλ, ο Φλωμπέρ

... *Western Britain*. Ήταν μια αυθεντία της οποίας η χρήση ήταν αναπόφευκτη για οποιονδήποτε έγραφε ή σκεφτόταν σχετικά με την ιστορία και όχι μόνο την Αίγυπτο: όταν ο Νερβάλ δανείζεται κατά καιρούς ονόματα από τους Σύγχρονους Αιγύπτιους επικαλείται τη χρήση της αυθεντίας του Lane για να περιγράψει σκηνές από ένα χωριό της Σαίας, όρη της Αιγύπτου. Η αυθεντία του Lane καθώς και οι ευκαιρίες για λογοτεχνική ή αδιάκριτη χρήση του υπάρχουν χάρη στο γεγονός ότι ο Οριενταλισμός μπορούσε να δώσει στο κείμενό του το είδος της ιστορικοκριτικής χρηστικότητας την οποίαν απέκτησε. Δεν υπάρχει κανένας κίνδυνος, να καταλάβουμε τη χρηστικότητα του Lane χωρίς να καταλάβουμε πετυχημένα τα ειδικά χαρακτηριστικά του κειμένου του. Αυτό είναι εξίσου αληθινό με τον Ρενάν, τον Σασύ, τον Λαμαρτίνο, τον Ζανγκά και μια ολόκληρη ομάδα σημαντικών συγγραφέων. Ο Φουκώ πιστεύει πως γενικά το ατομικό κείμενο ή ο συγγραφέας μετράει ελάχιστα ιστορικά, στην περίπτωση του Οριενταλισμού, βρίσκω ότι δεν είναι έτσι. Αντίστοιχα οι αναλύσεις μου αξιοποιούν την εκ του σύνεγγυς ιστορική επίγνωση σκοπός της οποίας είναι να φέρει στο φως τη διακριτική ανάμεσα στο ατομικό κείμενο ή τον συγγραφέα και το σύνθετο πολιτισμικό πρόσωπο στο οποίο το έργο του συμβάλλει.

Όπως ακόμη και αν περικλείνει μια μεγάλη επιλογή συγγραφέων, αυτό το βιβλίο απέχει πολύ ακόμη από μια ιστορία ή γενική επισκόπηση του Οριενταλισμού. Έχω ακριβή επίγνωση αυτής της αποτυχίας. Η περιγραφή ενός λόγου τόσο χονδροειδούς όσο ο Οριενταλισμός έχει επιβιώσει και λειτουργεί ακόμα στη δυτική κοινωνία εξαιτίας του πλούτου της κι όχι μόνο που έχω κάνει είναι να περιγράψω τμήματα αυτής της περιγραφής σε ορισμένες της φάσεις, και απλώς να υπονοήσω την ύπαρξη ενός ευρύτερου όλου, λεπτομερειακά επεξεργασμένου, ενδιαφέροντος, ανεπίσημου από γοητευτικές φιγούρες, κείμενα και γεγονότα. Παρηγορά τον εκτό μου με την πίστη πως αυτό το βιβλίο θα είναι η αρχή, και οπότε να υπάρξουν διανοητές και κριτικοί οι οποίοι ίσως θελήσουν να γράψουν κι άλλα. Παραμένει ακόμα η ανάγκη να γραφτεί ένα γενικό δοκίμιο για τον ιμπεριαλισμό και την κουλτούρα: άλλες μελέτες θα μπορούσαν να προχωρήσουν βαθύτερα στη σχέση ανάμεσα στον Οριενταλισμό και την παιδαγωγική, ή στον ιταλικό, φλαμανδικό, γερμανικό και αγγλικό Οριενταλισμό, ή στη δυναμική μεταξύ επιστήμης και φανταστικού γραψίματος, ή στη σχέση μεταξύ εκτελεστικών ιδεών και διανοητικής πειθαρχίας. Ίσως το πιο ενδιαφέρον απ' όλα θα ήταν να ξεκινήσουν μελέτες των σύγχρονων εναλλακτικών επιλογών έναντι του Οριενταλισμού, το πώς μπορεί να μελετήσει κανείς άλλες κουλτούρες και λαούς

από μια ελευθεριακή, μη καταπιεστική και μη χειραγωγική σκοπιά. Αλλιώς θα έπρεπε να εξεταστεί εξαρχής ολόκληρο το σύνθετο πρόβλημα της γνώσης και της εξουσίας. Όλα αυτά τα καθήκοντα έχουν δυστυχώς παραμείνει σε εκκρεμότητα στα πλαίσια της παρούσας μελέτης.

Η τελευταία, κάπως αυτοεπαινετική ίσως, παρατήρηση σχετικά με τη μέθοδο που θα ήθελα να κάνω εδώ είναι ότι έγραφα αυτή τη μελέτη έχοντας κατά νου αρκετά διαφορετικά ακροατήρια. Για σπουδαστές της φιλολογίας και της κριτικής, ο Οριενταλισμός προσφέρει ένα θαυμάσιο παράδειγμα των ενδοσυσχετισμών μεταξύ κοινωνίας, ιστορίας και κειμενικότητας: επιπλέον, ο πολιτιστικός ρόλος που έπαιξε η Ανατολή στη Δύση συνδέει τον Οριενταλισμό με την ιδεολογία, την πολιτική και τη λογική της εξουσίας, ζητήματα που έχουν κάποια σημασία, πιστεύω, για τη φιλολογική κοινότητα. Για σύγχρονους μελετητές της Ανατολής, από πανεπιστημιακούς καθηγητές μέχρι διαμορφωτές της πολιτικής, έγραφα έχοντας στο νου δύο στόχους: ο ένας ήταν να τους παρουσιάσω την πνευματική τους γενεαλογία με τρόπο που ως τώρα δεν έχει γίνει ο δεύτερος, να ασκήσω κριτική — με την ελπίδα να ανακινήσω τη συζήτηση — των συχνά αδιερώτητων προϋποθέσεων στις οποίες ως επί το πλείστον στηρίζεται το έργο τους. Για τον γενικό αναγνώστη, αυτή η μελέτη καταπιάνεται με ζητήματα που πάντοτε απαιτούν την προσοχή μας, ζητήματα τα οποία όχι μόνο συνδέονται με τις δυτικές αντιλήψεις και πραγματεύσεις του Άλλου, αλλά και με τη μοναδική σημασία του ρόλου που έπαιξε η δυτική κουλτούρα σε αυτό που ο Vico αποκαλούσε κόσμο των εθνών. Τέλος, για αναγνώστες από τον λεγόμενο Τρίτο Κόσμο, η μελέτη αυτή προτείνεται ως ένα βήμα για την κατανόηση όχι τόσο της δυτικής πολιτικής και του μη δυτικού κόσμου σε αυτή την πολιτική, όσο της ισχύος του δυτικού πολιτιστικού λόγου, ισχύς η οποία συχνά υποτιμάται ως απλώς διακοσμητική ή προϊόν του εποικοδομηματος. Η ελπίδα μου είναι να δείξω την τεράστια δομή της πολιτιστικής κυριαρχίας και, ειδικά για τους πρώην αποικιοποιημένους λαούς, τους κινδύνους και τους πειρασμούς του να επιβάλλουν αυτή τη δομή πάνω τους ή πάνω στους άλλους.

Τα τρία μεγάλα κεφάλαια και οι δώδεκα μικρότερες ενότητες στις οποίες έχει διαιρεθεί αυτό το βιβλίο αποσκοπούν στο να διευκολύνουν την έκθεση, όσο είναι δυνατό κάτι τέτοιο. Το πρώτο κεφάλαιο, το «Εύρος του Οριενταλισμού», χαράζει έναν μεγάλο κύκλο γύρω απ' όλες τις διαστάσεις του θέματος, τόσο με όρους ιστορικού χρόνου και εμπειριών όσο και με όρους φιλοσοφικών και πολιτικών θεμάτων. Το δεύτερο κεφάλαιο, το «Οριενταλικές Δομές και Ανασχεδιασμοί», προσπαθεί να ανιχνεύσει την

...και του σύγχρονου Οριενταλισμού με μια εκτεταμένη χρονολογική περιγραφή, κι επίσης με την περιγραφή ενός συνόλου επινοήσεων που αναφέρονται στο έργο σημαντικών ποιητών, καλλιτεχνών και διανοητών. Το τρίτο κεφάλαιο, «Ο Οριενταλισμός σήμερα», αρχίζει εκεί όπου εγκαταλείπει ο προκάτοχός του, γύρω στα 1870. Αυτή είναι η περίοδος της εντατικής αποικιακής εξάπλωσης στην Ανατολή, και αποκορυφώνεται με τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Το τελευταίο μέρος του τρίτου κεφαλαίου περιγράφει τη μετατόπιση από τη βρετανική και τη γαλλική στην αμερικανική ηγεμονία προσπαθώ εδώ τελικά να σκιαγραφήσω τις παρούσες θεωρητικές και πολιτικές πραγματικότητες του Οριενταλισμού στις Ηνωμένες Πολιτείες.

2. Η Προσωπική Διάσταση. Στα *Τετράδια της Φυλακής* ο Γκράμσι λέει: «Το σημείο εκκίνησης κάθε κριτικής επεξεργασίας είναι η συνείδηση από το να είναι κανείς, και είναι το 'γνώθι σαυτόν' ως προϊόν της ιστορικής διαδικασίας μέχρι σήμερα, που έχει εναποθέσει μέσα του μιαν ασαφή φωνή δίχως να έχει αφήσει μιαν απογραφή». Η μοναδική διαθέσιμη αγγλική μετάφραση αφήνει έτσι ανεξήγητο αυτό το σχόλιο του Γκράμσι: το πρωτότυπο ιταλικό κείμενο όμως προσθέτει, «είναι ως εκ τούτου καθήκον να συγκροτήσει κανείς μια τέτοια απογραφή».¹⁶

Μεγάλο μέρος των προσωπικών μου επενδύσεων σε αυτή τη μελέτη προέρχεται από την επίγνωση τού ότι είμαι ένας «Ανατολίτης», ως παιδί που μεγάλωσε σε δύο βρετανικές αποικίες. Όλη μου η εκπαίδευση σε αυτές τις αποικίες (στην Παλαιστίνη και την Αίγυπτο), καθώς και στις Ηνωμένες Πολιτείες, υπήρξε δυτική, κι ωστόσο αυτή η βαθιά κρίση επίγνωσή μου έχει παραμείνει. Κατά πολλούς τρόπους η αίσθησή μου του Οριενταλισμού στάθηκε μια προσπάθεια να διενεργήσω πάνω μου, ως ανατολικό υποκείμενο, μιαν απογραφή της κουλτούρας της υπαίτης η κυριαρχία υπήρξε τόσο πανίσχυρος παράγοντας στη ζωή όλων των Ανατολιτών. Γι' αυτό το λόγο η ισλαμική Ανατολή έγινε το κέντρο της προσοχής μου. Το αν έχω επιτύχει την απογραφή στην οποία προτρέπει ο Γκράμσι δεν είναι κάτι που θα κρίνω ο ίδιος, αν και έχει κάποια σημασία, πιστεύω, η συνείδηση του ότι προσπάθησα να το κάνω. Καθ' όλη τη διάρκεια, όσο πιο σοβαρά και πιο έλλογα μπόρεσα, προσπάθησα να διατηρήσω μια κριτική συνείδηση, καθώς και να χρησιμοποιήσω εκείνα τα εργαλεία της ιστορικής, ουμανιστικής [φιλολογικής] και πολιτισμικής έρευνας με τα οποία είχα την τύχη να ευεργετηθώ από την εκπαίδευσή μου. Σε κανένα απ' αυτά, ωστόσο, δεν έχασα την επαφή με την πολιτισμική πραγματικότητα του να είσαι, την προσωπική ε-

μπλοκή που συνεπάγεται το να έχεις διαμορφωθεί ως Ανατολίτης.

Οι ιστορικές συνθήκες που κάνουν μια τέτοια μελέτη δυνατή είναι αρκετά περίπλοκες, και μόνο σχηματικά μπορώ να τις παραθέσω εδώ. Οποιοσδήποτε έχει ζήσει στη Δύση από το 1950 και μετά, και ιδίως στις Ηνωμένες Πολιτείες, θα έχει ζήσει μια εποχή ασυνήθιστων αναταραχών στις σχέσεις Ανατολής και Δύσης. Κανείς δεν θα έχει παραλείψει να σημειώσει το πώς η «Ανατολή» σήμανε πάντοτε κίνδυνο και απειλή στη διάρκεια αυτής της περιόδου, είτε αυτή ήταν η παραδοσιακή Ανατολή είτε η Ρωσία. Στα πανεπιστήμια μια όλο και μεγαλύτερη καθιέρωση προγραμμάτων γεωπολιτικών σπουδών και δημιουργία Ινστιτούτων έκανε την ακαδημαϊκή μελέτη της Ανατολής κλάδο της εθνικής πολιτικής. Τα δημόσια πράγματα σε αυτή τη χώρα περικλείουν ένα υγιές ενδιαφέρον για την Ανατολή, τόσο λόγω της πολιτικής και στρατηγικής της σημασίας όσο και λόγω του παραδοσιακού της εξωτισμού. Αν ολόκληρος ο κόσμος έχει γίνει προσβάσιμος για έναν δυτικό πολίτη που ζει στην ηλεκτρονική εποχή, η Ανατολή έχει επίσης έρθει πιο κοντά του, και είναι τώρα ίσως λιγότερο μύθος απ' ό,τι ένας τόπος όπου έχουν διασταυρωθεί τα δυτικά, και ιδίως τα αμερικανικά, συμφέροντα.

Μια όψη του ηλεκτρονικού, μεταμοντέρνου κόσμου είναι ότι υπάρχει μια ενδυνάμωση των στερεοτύπων μέσ' από τα οποία γίνεται αντιληπτή η Ανατολή. Η τηλεόραση, ο κινηματογράφος και όλες οι πηγές των μαζικών μέσων συμπιέζουν την πληροφορία σε όλο και πιο στερεότυπα καλούπια. Όσον αφορά την Ανατολή, η προτυποποίηση και η δημιουργία πολιτιστικών στερεοτύπων έχει ενισχύσει το πνεύμα της επιστημονικής και φανταστικής δαιμονολογίας του δέκατου ένατου αιώνα περί «μυστηριώδους Ανατολής». Και πουθενά δεν είναι αυτό πιο αληθινό από τους τρόπους με τους οποίους συλλαμβάνεται η Εγγύς Ανατολή. Τρία πράγματα έχουν συμβάλει ώστε και η απλούστερη αντίληψη των Αράβων και του Ισλάμ να γίνει ένα υψηλά πολιτικοποιημένο, σχεδόν τραχύ θέμα πρώτον, η ιστορία της λαϊκής αντιαραβικής και αντιισλαμικής προκατάληψης της Δύσης, η οποία αντανάκλαται άμεσα στην ιστορία του Οριενταλισμού· δεύτερον, η διένεξη μεταξύ των Αράβων και του ισραηλινού Σιωνισμού, και η επίδραση που είχε αυτή στους Αμερικανούς Εβραίους αλλά και στην φιλελεύθερη κουλτούρα και στο μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού· τρίτον, η σχεδόν ολοσχερής απουσία οποιασδήποτε πολιτιστικής θέσης η οποία θα επέτρεπε είτε την ταύτιση είτε τη νηφάλια συζήτηση με τους Άραβες και το Ισλάμ. Επιπλέον, δεν χρειάζεται βέβαια να πούμε ότι επειδή η Μέση Ανατολή ταυτίζεται τόσο πολύ σήμερα με την πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων, με την πετρελαϊκή οικονομία

και με την απλοϊκή διχοτομία μεταξύ του δημοκρατικού Ισραήλ που αποδέχεται την ελευθερία και των κακών, ολοκληρωτικών και τρομοκρατών Ισραηλινών, οι πιθανότητες για μια σαφή άποψη του τι εν τέλει τίθεται υπό αμφισβήτηση μέσα στις συζητήσεις για τη Μέση Ανατολή είναι καταθλιπτικά λογιστές.

Η δική μου εμπειρία αυτών των ζητημάτων είναι εν μέρει εκείνο που με έπεισε να γράψω αυτό το βιβλίο. Η ζωή ενός Άραβα Παλαιστίνιου στη Δίση, και ειδικά στην Αμερική, είναι αποκαρδιωτική. Υπάρχει εδώ μια σπαστική ελπίδα για μια αλλαγή συναίνεση του να μην υπάρχει πολιτικά, και όταν του απορριπτεί να υπάρξει, είναι είτε σαν ενόχληση είτε σαν Ανατολίτης. Το πρόβλημα του ρατσισμού, των πολιτιστικών στερεοτύπων, του πολιτικού καταπολεπισμού, της απάνθρωπης ιδεολογίας που επικρατεί σχετικά με τους Άραβες ή τους Μουσουλμάνους είναι πράγματι πολύ ισχυρά, και αυτό αφιερώνει το δίκτυο κάθε Παλαιστίνιος νιώθει να επικρέμαται πάνω του σαν εδωκενικό πεπρωμένο. Και είναι ακόμα πιο απελπιστικό γιατί αυτό το ν' αντιληφθεί πως κανένα πρόσωπο απ' όσα σχετίζονται ακαδημαϊκά με την Ανατολή — κανένας Οριενταλιστής δηλαδή — δεν έχει πει στις Ηνωμένες Πολιτείες από άποψη πολιτιστική και πολιτική καμιά αλόφουλα με τους Άραβες: οπωσδήποτε έχουν υπάρξει ταυτίσεις σε κάποιο επίπεδο, αλλά ποτέ δεν έχουν αυτές προσλάβει μιαν αποδοκίματη μορφή, όπως για παράδειγμα η φιλελεύθερη αμερικανική ταύτιση με τον Σιωνισμό, και πάρα πολύ συχνά έχουν ραγίσει ανεπανόρθωτα από τη σύνδεσή τους είτε με αναξιόπιστα πολιτικά συμφέροντα (καμιάς πετρελαίου, Αραβιστές του Σταϊάτ Ντηπάρτμεντ, για παράδειγμα) ή με τη θρησκεία.

Το πρόβλημα της γνώσης και της εξουσίας που δημιουργεί τον «Ανατολιστή» και κατά μια έννοια τον εξαφανίζει ως ανθρώπινο ον δεν είναι αυτό για μένα ένα αποκλειστικά ακαδημαϊκό πρόβλημα. Είναι ωστόσο και ένα κοινωνικό πρόβλημα με μια πολύ προφανή σημασία. Κατόρθωσα ν' αποκτήσω τα φιλολογικά και πολιτικά μου ενδιαφέροντα για την περσική και αραβική ενός οικουμενικού προβλήματος, της γέννησης, της εξέλιξης και της εδραίωσης του Οριενταλισμού. Πολύ συχνά η λογοτεχνία και η ακαδημαϊκή υποτίθεται πως είναι πολιτικά, ακόμα και ιστορικά ακόμα και συχνά μου φαίνεται αλλιώς, και οπωσδήποτε η μελέτη μου του Οριενταλισμού μ' έχει πείσει (και ελπίζω θα πείσει και τους συναδέλφους μου φιλολόγους) ότι η κοινωνία και η λογοτεχνική κουλτούρα απαιτούν να αντιμετωπισθούν μόνο αν μελετώνται μαζί. Επιπλέον, και με μία πρόσθετη εκπαιδευτική λογική, βρέθηκα να γράφω μια παράξενη, μυστική ιστορία του δυτικού αντισημιτισμού. Ο αντισημιτισμός και ο Οριεντα-

λισμός, όπως τον έχω συζητήσει ως προς τον ισλαμικό του κλάδο, μοιάζουν πολύ στενά μεταξύ τους στην ιστορική, πολιτιστική και πολιτισμική τους αλήθεια, την ειρωνεία της οποίας μόνον ένας Άραβας Παλαιστίνιος μπορεί καταλάβει πλήρως. Αλλά εκείνο στο οποίο επίσης θα ήθελα να έχω συμβάλει εδώ, είναι μια βαθύτερη κατανόηση του τρόπου που ενεργεί η πολιτιστική κυριαρχία. Αν αυτό υποκινήσει έναν καινούργιο τρόπο να ασχολούμαστε με την Ανατολή, αν μπορέσει να εξαλείψει ταυτόχρονα την «Ανατολή» και τη «Δύση», τότε θα έχουμε λίγο προχωρήσει στη διαδικασία που ο Raymond Williams ονόμαζε «απεχμάθηση» των «έμφυτων εξουσιαστικών τρόπων».¹⁷